

המרכז הבינתחומי הרצליה
בי"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המכון למדיניות ואסטרטגיה

עתיד המנהיגות הפלסטינית

- מסמך עבודה -

שמואל בר

2004

מסמך זה כולל את ממצאי צוות העבודה ואת מסקנותיו. המסמך הוא בבחינת טיוטה לדיון ולעיון ומשקף את דעתם של חברי הצוות בלבד.

המכון למדיניות ואסטרטגיה הוא חלק מבית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה אשר במרכז הבינתחומי הרצליה. המכון שם לו למטרה לתרום לדיון הציבורי ולגיבוש מדיניות לאומית בתחומים אשר להם חשיבות לישראל כגון: ביטחון לאומי, צבא ואסטרטגיה; מדיניות בינלאומית; הקשר עם העם היהודי; כלכלה, טכנולוגיה ומדע; משאבי טבע ואנרגיה; השלכות חברתיות של שינוי חברתי ופוליטי; מודיעין, עיצוב מדיניות וממשל.

כגורם מחקרי מְכוּן־מדיניות, מקיים המכון מגוון קשרי עבודה עם משרדי ממשלה ועם גופים פרלמנטריים בארץ ובחו"ל, ומשמש אכסניה לדיונים המשלבים חוקרים וצוותי עבודה ייעודיים, גורמי ממשל וביצוע מהמגזרים השונים ואישי ציבור. המרכזית במפגשים אלה היא **סדרת כנסים הרצליה השנתיים על מאזן החוסן והביטחון הלאומי**.

בוועד המנהל של המכון מכהנים השגריר **זלמן שובל** (יו"ר), מר **אברהם ביגר**, אלוף (מיל.) **אילן בירן**, פרופ' **משה ברניב**, פרופ' **אמיר ברנע**, פרופ' **גליה גולן**, אלוף (מיל.) **שלמה ינאי**, פרופ' **רפי מלניק**, ד"ר **מרדכי סגל** ופרופ' **אוריאל רייכמן**. בראש המכון עומד מייסדו, ד"ר **עוזי ארד**.

ד"ר **שמואל בר**, מחבר מסמך זה, משמש עמית מחקר בכיר במכון למדיניות ואסטרטגיה. במחקריו הוא עוסק במקורות התרבותיים והדתיים של אסלאם רדיקאלי, בפוליטיקה במדינות המזרח התיכון, בירדן, בפלסטינים ובאיראן. ד"ר בר מילא תפקידים בקהילת המודיעין במשך כשלושים שנה. הוא בעל תואר דוקטור בהיסטוריה של המזרח התיכון מאוניברסיטת תל אביב. מסמך זה משקף את דעותיו של מחברו בלבד.

עיקרי המסמך

במשך שנות דור ממלא יאסר ערפאת תפקיד מרכזי בפוליטיקה הפלסטינית. הוא מייצג בעיני עמו הישגים כלל-לאומיים חשובים: ייזום המאבק המזוין הפלסטיני נגד ישראל, ההכרה הערבית והבינלאומית בייצוג העצמאי הפלסטיני באמצעות אש"ף ודגל "זכות השיבה" של פליטי 1948. מעשית, שליטתו באש"ף וברשות הפלסטינית הייתה כמעט ללא עוררין. בעיני תומכיו ומבקריו כאחד הוא נתפס כאדם שאין לו תחליף. בו בזמן, כמעט מאז כינונה של הרשות הפלסטינית, ניכרה מורת רוח גוברת של הציבור מהשלטון האוטוקראטי, מהשחיתות, מההידרדרות הכלכלית ומחוסר התפקוד השלטוני המאפיינים אותה. במובנים רבים הייתה האינתיפאדה השנייה התקוממות של דור הצעירים של "הפנים" נגד ההנהגה הוותיקה שנכשלה. עובדה זו הולכת ומתבהרת ככל שחולף הזמן וגוברת האלימות הפנים-פלסטינית בעזה ובגדה המערבית. **תקופה זו היא שעת הדמדומים של שלטון ערפאת, וככל ששליטתו נחלשת, הולך ומתפשט הריק השלטוני ברש"פ, בבחינת "אין מלך... איש כטוב בעיניו יעשה".**

מרכזיותו של ערפאת במרקם הפוליטי של הפלסטינים מעלה את השאלות האלה: מה תהיה דמות ההנהגה הפלסטינית, ומה יהיו דפוסי הפוליטיקה הפלסטינית בעידן שלאחריו. היעלמו ייצור גם ריק שלטוני פורמלי שאין לפלסטינים דפוסים זמינים ובדוקים למילוי.

חילופי ההנהגה עשויים ללוש צורות שונות: **חילופים מסודרים**, בין שיחולו תוך כדי המשך אלימות בין שיחולו תוך כדי תהליך מדיני או בעת רגיעה (אם כי אין זה צפוי שערפאת יכתיר יורש מראש); **חילופים הדרגתיים** בעקבות שחיקה בתפקודו של ערפאת; **חילופים לא מסודרים** בעקבות מאבק לאחר מותו. לכן כל ניתוח של השלטון הפלסטיני שלאחר ערפאת יצטרך להבחין בין הנהגה מדינית, שתייצג את העניין הלאומי הפלסטיני בזירה הבינלאומית, ובין שלטון בפועל החולש על חיי היומיום של הפלסטינים.

בזירה הפלסטינית נהוג להבחין בין **"דור המייסדים"** של ה"חוץ" (בירות / תוניס) ובין **"משמרת הצעירה"** של ה"פנים" (בוגרי האינתיפאדה הראשונה ובתי הכלא הישראליים). כן מבחינים בבעלי-זיקה לאידיאולוגיות שונות (פת"ח, הזרמים האסלאמיים, שמאל) ובבעלי-זיקה פוליטית-אינטרסנטית לגורמי חוץ ערביים ומערביים. בתוך "המשמרת הצעירה" ממלאים **"בוגרי בתי הסוהר"** תפקיד חשוב כמי שבעיני הציבור לא דבק בהם רבב השחיתות של בכירי הרש"פ, והם מצטיירים כפרגמטיים מעמיתיהם, אנשי ה"חוץ". **הזרם האסלאמי** זוהו אף הוא להערכה רבה בציבור בתור כוח יעיל, ממושמע, מאורגן ו"נקי" יחסית מהשחיתות. לאלה יש להוסיף את **בעלי-ההון**, השולטים בקופה הציבורית ובמשק הפלסטיני בכלל, משפחות "אצולת ההון" הוותיקות בגדה המערבית ובעזה ואילי הון פלסטינים מחו"ל.

יותר מכל עם ערבי אחר הפלסטינים נגישים לנהגים דמוקרטיים באשר חוו את פעולתם בישראל (גם אם לא הוחלו עליהם ישירות), והם מבקשים לחקותם. אולם **נושאי הדגל של הדמוקרטיה** בזירה הפלסטינית – המועצה המחוקקת ו**החברה האזרחית החילונית** אינם גורם חשוב במאזן הכוחות, והשפעתם בשטח מועטה. זהו "עקב אכילס" של החברה הפלסטינית – הפיחות שחל במעמד האליטות המסורתיות והעתקת מרכז הכובד של סמכות ממקורות "רכים" (גיל, משפחה, עוצמה כלכלית, ידענות דתית או מדעית) לכוח הזרוע הצרוף. **בהיעדר "חברה אזרחית" מגובשת שתנתב את התסיסה ליעדים דמוקרטיים, יהיה הזרם האסלאמי, ובראשו החמאס, הנהנה העיקרי.**

מהאבות המייסדים של פת"ח / אש"ף נותרו מעטים, ולמעט ערפאת אין בהם אישים בעלי שיעור קומה מנהיגותי או שיש להם כושר שליטה במוקדי כוח בשטח. יש אפוא מקום לטענה **שעם הליכתו של ערפאת תרד מהבמה הפוליטית גם "המשמרת הוותיקה" של התנועה הפלסטינית.** "חילופי משמרות" אלה מסמנים גם את העברת הלפיד למנהיגי "הפנים", שכן אין ל"חוץ" דור המשך בשטח. אולם גם ל"פנים" הצעיר אין הנהגה כלל-לאומית. "הצנחת" הנהגת תוניס לשטח, מדיניות ה"הפרד ומשול" שנקט ערפאת וצעדי הביטחון של ישראל, ובראשם הניתוק בין הגדה המערבית לעזה, הכתרים והסגרים – כל אלה תרמו לתהליך האטומיזציה של השטח.

כפועל יוצא ניתן לצפות שמאפייני המציאות בעידן שלאחר ערפאת יהיו אלה:

- "אטומיזציה" של הזירה הפלסטינית תגרום לכך **שכל מנהיג פוטנציאלי יזדקק לקואליציות של בעלי אינטרסים כלכליים, אזוריים ומשפחתיים** נוסף על כוח הזרוע, שיהיה גורם מכריע.

- **הציפייה להינתקות מעזה ומצפון הגדה המערבית משפיעה כבר עתה**, ובעטיה ניצת מאבק שליטה בעזה עם סממנים של מרידה בסמכותו של ערפאת – מאבק שהוא מעין "הקדמה" של המאבק שהיה מתנהל בלאו הכי לאחר הסתלקות ערפאת. בהיעדר הסדרים עם ישראל למעבר בין עזה לגדה המערבית יתחדדו ניגודי האינטרסים בין שני חלקי פלסטין; גורמים של הרש"פ שבסיסי הכוח שלהם בגדה המערבית לא יוכלו לבוא לידי ביטוי במידה מספקת בעזה.
- יש לצפות לצמיחת **מעמד של מנהיגים מקומיים** אשר ברצותם יקיימו הפסקת-אש, וברצותם יציתוה.
- רשימת "הטוענים לכתר" תישאר פתוחה, ויש לקחת בחשבון גם "סוס שחור" שעשוי להופיע, בעיקר מקרב מנהיגי השטח של פת"ח; חרף התחזקות הזרם האסלאמי נותר הארגון הגורם החשוב ביותר בשטח, שבכוחו לתת גיבוי להנהגה לאומית.
- סכנת האנרכיה תמותן בשל הרתיעה התרבותית העמוקה מ"פתנה" (מאבק פנימי בין אחים שאסור באסלאם איסור חמור) ובשל התחושה שעומותם פנימיים משחקים לידי ישראל.
- חולשת המנהיגות הפלסטינית עשויה להביא ליתר **מעורבות של מדינות ערב** בפוליטיקה הפלסטינית הן כבודדות הן כקולקטיב.

גדר הפרדה מצמצמת באופן משמעותי את יכולת החדירה של מפגעים ושוהים בלתי חוקיים לישראל שבתוך הקו הירוק. בעקבות כך היא מאפשרת את צמצום הנוכחות של צה"ל בשטח הפלסטיני ופותרת פתח לשליטה של כוחות מקומיים ולפעילות כלכלית שוטפת.

אנרכיה בשטח עשויה לעורר מחדש את הדיון בהתערבות כוחות בינלאומיים. דרישה להתערבות כזו תהיה המשך המדיניות של ערפאת, ויישומה יעניק ליורשיו דימוי של לגיטימיות בינלאומית ואף כוח כפייה מסוים שיחזק אותם מול "כוחות השטח".

הסתלקותו של ערפאת תביא להגברת תהליכי ההתפוררות המסתמנים ממילא בחברה הפלסטינית. עם מותו ישתדלו בוודאי חבריו להנהגה ליישם הליך תקין של העברת סמכויות השלטון, אך בד בבד הם יידעו שזהו מהלך פורמלי גרידא וייערכו למאבק הירושה האמיתי. **אין זה הכרחי שכל תפקידיו של ערפאת – הרשמיים והבלתי-רשמיים – ימשיכו להתקיים לאחר מותו או ימולאו כולם על ידי אדם אחד.**

רבים הסיכויים שמתוך הריק המנהיגותי ידרוך כוכבם של "סוסים שחורים", קרי מנהיגי הדרג השלישי של "הנהגת הפנים" שאינם מוכרים כיום ברמה הלאומית; אלה עשויים להוות את עמוד השדרה של מנהיגות רב-קוטבית עתידית. אין זה אומר שלא תיבחר הנהגה פלסטינית מדינית. אך ספק רב אם להנהגה כזו תהיה שליטה אמתית בשטח. עם הסתלקותו של ערפאת יתכן שיאבד הכלח על המבנה הנשיאותי של המשטר הפלסטיני, התפורר על פי מידותיו. הנשיא הפלסטיני הבא עשוי להיות אדם שכוחו בסמליותו, אך הוא נעדר סמכות, ותפקיד ראש אש"ף, המסמל ערכים ועקרונות שאבד עליהם הכלח, יאבד אף הוא את חשיבותו. יהיה גם קשה "להוריש" את התפקיד ה"צבאי" של ערפאת, שכן אין ברש"פ בסיס הררכי צבאי מסודר שניתן להכפיף ליורש אלא "צבאות" אחדים.

מהלכים בוטים של ישראל להצמיח הנהגה המקובלת עליה לא יצלחו. אולם בנסיבות שיווצרו, לא תוכל ישראל לעמוד מהצד ולטעון לאי-מעורבות; עצם נוכחותה בשטח ופעולותיה הביטחוניות יטו את הכף לכאן או כאן באופן כזה או אחר. לכן שומה על ישראל להיערך לקראת הבאות עם הכלים העומדים לרשותה כדי להשפיע על התהליכים ככל שניתן באמצעות שילוב מושכל של אמצעים. בטווח הקצר תוכל ישראל להשפיע באמצעות שליטתה הצבאית בשטח. אולם בטווח הארוך בניית מנהיגות פלסטינית שוחרת יציבות והסדר ובעלת יכולת לקדם סדר יום ברוח זו מחייבת רפורמות כלכליות בתוך הרש"פ, ניתוק העוצמה הכלכלית מהגורמים שוחרי האלימות, שיקום כוחה של האליטה הכלכלית ותרגום כוח כלכלי לכוח פוליטי. אמצעי ההשפעה הישראלים האפשריים נחלקים באופן גס לשלושה סוגים:

אמצעים **ביטחוניים**, ובראשם היערכות מחדש בשטחים; הסרת מחסומים וכתרים; מסירת שטחים לידיים פלסטיניות; חידוש הסדרי מעבר בטוח; מהלכי כוח נגד החמאס והג'יהאד.

אמצעים **מדיניים**, ובהם: הורדת מאחזים בלתי-חוקיים; שחרור אסירים (אולי בהידברות מוקדמת עם בכירים מקרובם); מתן אפשרות לעריכת בחירות; הורדת התנחלויות; מחוות מעשיות בנוגע לירושלים; הצהרות אופטימיות לגבי מנהיג זה או אחר. כל אלה מהווים מחוות לחיזוק מנהיג ולא גורם משפיע במאבק על הנהגה.

אמצעים כלכליים, לרבות שיתוף גורמים בינלאומיים המבקשים לפעול בשטח; התלות של המשק הפלסטיני בישראל; העברת כספי מסים ומכסים; הפניית משאבים תוך העדפת אזור שבו שולט מי שישראל חפצה ביקרו (אולי לאחר עריכת בחירות מקומיות); מתן רישיונות עבודה בישראל; הסרת סגרים; תיעול השקעות פיתוח של גורמי חוץ. אמצעים אלה צריכים להיות מכוונים לשבירת שיטת המונופולים שהנהיג ערפאת ולמתן אפשרות להצמחת אליטה כלכלית שיש לה אינטרס כלכלי ביציבות.

ישראל לא תצא נשכרת מהיעדר הנהגה פלסטינית אפקטיבית, שכן הדבר יקשה עליה הן קיום משא-ומתן הן מציאת כתובת להרתעה. אמנם מהלכי הכוח שנקטה ישראל נגד החמאס החלישו את הארגון ושיפרו את הסיכויים לכינון שלטון של הזרם המרכזי. אולם בהיעדר הנהגה מוסכמת המייצגת את הזרם המרכזי עלול החמאס להיותר הגורם הפוליטי היחיד שיש לו שליטה, כיוון וכוח זמינים לכבוש את לב הציבור. ישראל תימצא במלכוד כאשר מצד אחד, היא תעמוד בפני לחצים בינלאומיים להציע מחוות של בניית אמון להנהגה פלסטינית שלא תוכל "לספק את סחורה", ומן הצד האחר, בו בזמן לא תהיה כתובת יעילה להעברת מסרי הרתעה.

במהלך האינתיפאדה נראה היה שצומח נרטיב של "הפנים" הדוחק הצידה את "בעית 1948", הבלתי-ניתנת לפתרון. אולם אחרי הסכמי אוסלו הנרטיב של ה"חוץ" חזר ודחק הצידה את הנרטיב ההולך ומתגבש של "הפנים". חילופי המשמרות בהנהגה הפלסטינית טומנים בחובם גם סיכוי של השבת "בעית 67" למרכז העניין הפלסטיני. אם וכאשר תתגבש הנהגה חדשה, יקל עליה להיכנס למו"מ עם ישראל על בסיס זה.

תוכן עניינים

1	הקדמה
2	המשטר הפלסטיני ומוקדי הכוח
3	בין "אוסלו" ל"אינתיפאדת אל־אקצא"
5	מוקדי כוח צבאיים – פת"ח ומנגנוני הביטחון של הרש"פ
6	מוקד הכוח האסלאמי
7	מוקדי כוח חברתיים
10	מוקדי כוח כלכליים
12	הנהגת "החופ" – "המשמרת הותיקה"
13	הנהגת ה"פנים" – "המשמרת הצעירה"
14	מוקדי הכוח והמשא־ומתן המדיני
15	"החופ" – תמונת המצב
17	"עזבונו" של ערפאת
17	גורמים משפיעים
18	יורשי "הסמל"
19	הירושה הפורמלית – פת"ח ואש"ף
20	הירושה הפורמלית – הרשות הפלסטינית
21	השליטה למעשה
21	אמצעים כלכליים
22	מעורבות גורמים זרים
22	תסריטים
24	ההשפעה על ישראל
26	סיכום
28	מקורות
32	צוות החשיבה

הקדמה

מה תהיה דמות ההנהגה הפלסטינית לאחר עידן יאסר ערפאת? שאלה זו מנסרת בחלל האוויר בישראל, בקרב הפלסטינים, במזרח התיכון ובקרב גורמים בינלאומיים העוסקים בזירה זו באופן אקדמי או פוליטי. שאלה מעין זו אינה ייחודית להקשר הפלסטיני; אופיים ואריכות ימיהם של שליטים במדינות ערב מציבים סימן שאלה לגבי עתידו של משטר כל אימת שהשליט הולך לעולמו. ואכן, בשנים האחרונות ירשו כמה שליטים צעירים ובלתי־מנוסים את קודמיהם ששלטו בכיפה במשך עשורים והלכו לעולמם; בחלקן התקיים הליך ירושה מסודר שהיה צפוי מראש (מרוקו, בחריין); בסוריה אולתר הליך כדי להכתיר את בנו של השליט המנוח; ובירדן היה מנגנון ירושה ואף יורש מסומן, אך הוא הוחלף ברגע האחרון בהתאם לרצונו של השליט הגווע. שאלת הירושה מעסיקה גם את מצרים, ואי־הודאות לגבי חלק ממדינות המפרץ גדולה מתמיד.

אולם העיסוק בשאלה זו בהקשר הפלסטיני חורג משאלת הירושה גרידא; מוטלים על כף המאזניים לא רק זהות השליט הבא, אלא מהות המשטר, יציבות הישות הפלסטינית והקרנת המצב בישות זו על אינטרסים חיוניים של כל שכנותיה – ירדן ומצרים וכמובן ישראל. זאת ועוד – ברוב מדינות ערב היה השליט מעוניין בהמשכיות וביציבות של השלטון לאחר מותו, בעוד שבזירה הפלסטינית לא ברור אם קיימת שאיפה כזו מצד ערפאת. מכל מקום, הליכתו של ערפאת תיצור חלל שאין לפלסטינים, לפי שעה, דפוסים זמינים ובדוקים למילוי.

ערפאת איננו המנהיג הפלסטיני הראשון שנתפש כמגלם את ההוויה הפלסטינית בדורו, אך הוא זכה לאריכות ימים פוליטית יותר מכל קודמיו¹ ומזוהה יותר מכולם עם התנועה הלאומית הפלסטינית. דווקא בשל כך יש קושי להבחין בין תופעות בהוויה הפוליטית הפלסטינית הנובעות מסגנון מנהיגותו והן "מותנות ערפאת" ובין מגמות אשר גם אם הוא מזוהה עמן ומלווה אותן מראשיתן, אין המשכן תלוי בו.

למרות הדומיננטיות של ערפאת בזירה, תהליך בנייתה של הנהגה פלסטינית עתידית מתקיים גם במנותק ממנו. אליטות מקומיות ותיקות ממשיכות להפעיל את השפעתן; במקביל צמחה שכבה של מנהיגים צעירים, השואבים את סמכותם לא מזכות אבות, אלא מכריזמה אישית משולבת בכוח הזרוע.

תכלית חיבור זה היא לנסות לשרטט את הגורמים המשפיעים על תהליך בנייתה של מנהיגות פלסטינית עתידית. נקודת המוצא שלו היא שניצניה של המנהיגות העתידית נראים כבר עתה. ברור כי אם ישרוד ערפאת שנים, יתפתחו כמובן תהליכים נוספים ומעמדו שלו ישנה צורה. המציאות אחרי ערפאת או מיד עם הסתלקותו תהיה שונה בתכלית מזו של היום.

חיבור זה מתבסס בעיקרו על סדרת ימי עיון שקיים המכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי בהרצליה לקראת כנס הרצליה 2003. השתתפו בהם מומחים אקדמיים ואנשי מעשה שעסקו שנים רבות בזירה הפלסטינית. תרומתם החשובה של אנשי הצוות הוטמעה בחיבור זה, אך המסקנות הסופיות הן באחריות הכותב בלבד.²

---

¹ המופתי, חאג' אמין אל-חסייני שלט בכיפה בתקופת המנדט עד שגורש על ידי הבריטים; יציאתו לגלות לא הצמיחה הנהגה חלופית והפלסטינים נותרו ללא הנהגה לאומית מקובלת עד לעליית אש"ף בגלגולו כמייצג קואליציה של ארגונים. אחמד שקיירי, שעמד בראש אש"ף בראשיתו לא נתפש כ"מנהיג לאומי" אותנטי.

² ראו את רשימת חברי הצוות בנספח.

המשטר הפלסטיני ומוקדי הכוח

הזירה הפוליטית הפלסטינית היא רב־קוטבית ומבוזרת. ההבחנה הרווחת ביותר בין מרכיבי ההנהגה הפלסטינית היא ההבחנה בין "משמרת ותיקה" (old guard) ובין "משמרת צעירה"³ (young guard). חלוקה זו חופפת בעיקרה את החלוקה בין "פנים" ל"חוץ", שכן מאז כינון התנועה הפלסטינית לא אירעו "חילופי דורות" בהנהגה, ומי שנחשבו ל"דור המשך" טבעי בהנהגת "החוץ" נהרגו או שנדחקו רגליהם על ידי ערפאת.

מאז הגעת ההנהגה ההיסטורית של אש"ף לשטח בעקבות הסכם אוסלו ניתן להבחין בחלוקה נוספת שמקורה בתפישתם האסטרטגית של האישים השונים והזדהותם עם נרטיב 1948 או עם הנרטיב של הגדה המערבית ועזה מאז 1967. בעוד שחלק מאנשי תוניס אימצו לעצמם את סדר היום הפוליטי של השטחים, נשארו אחרים נאמנים ליעדי הגולה הפלסטינית, והעיקרי – המשך המאבק למען זכות השיבה. בחלקה קשורה תופעה זו במוצאם של אנשי ה"חוץ" – מי שמוצאם משטחי הגדה המערבית ועזה או מי שיכול היה להתבסס על משפחות מורחבות בשטחים אלה, "נטמע" ביתר קלות במבנה הפוליטי והחברתי והיה לו קל יותר לאמץ את הנרטיב של ציבור זה.⁴

מלבד מבחן הגיל, המנהיגות הפלסטינית מתפצלת על פי מוצא, אינטרסים כלכליים, רקע אישי וזיקה פוליטית לגורמים ולמדינות במזה"ת ומחוץ לו. בעיקר ניכר הפיצול לאורך "קווי שבר" דמוגרפיים: הגולה הפלסטינית בסוריה ובלבנון; הפלסטינים בירדן; הגדה המערבית וחבל עזה. גם בחלוקה אחרונה זו ניכרת שונות היסטורית בין המבנים הפוליטיים המסורתיים בחלקי הגדה המערבית (אזור רמאללה – ירושלים – בית לחם; אזור חברון; אזור שכם – ג'נין; אזור יריחו) ואף בתוך חבל עזה (אזור העיר עזה ודרום הרצועה ואזור רפיח).

בחינה של מוקדי הכוח בזירות אלה צריכה לחול על כל המעגלים של מנהיגות ושליטה: המשפחות המסורתיות והאליטה הכלכלית, הארגונים השונים ואישים בעלי מעמד ייחודי בעיני הציבור הפלסטיני. יחסי הכוחות האמתיים בין כל אלה לאו דווקא משתקפים במבנה ובאיוש של המוסדות הנבחרים והממונים של הרשות הפלסטינית, שבהם בולט הייצוג החריג של אנשי ה"חוץ". הגופים הפורמליים המרכזיים, העשויים למלא תפקיד לכשיסתלק ערפאת הם לכאורה אלה: הקבינט של הרש"פ (ובתוכו משרדי התכנון והכלכלה); הרשויות הכפופות לרש"פ – קרן המטבע הפלסטיני והמועצה הפלסטינית הכלכלית לפיתוח ולשיקום (PECDAR); מנגנוני הביטחון הפלסטיני; "מועצת המושלים וראשי העיריות", המאגדת את ראשי הערים; המועצה המחוקקת הפלסטינית. התפקידים הפורמליים והאיוש של גופים אלה חופפים למדי זה לזה כך שנושאי תפקידים בכירים עשויים למלא תפקידים מקבילים בכמה מוסדות.

מסגרת נוספת שאינה "חוקתית" אך קיימת באופן אמורפי היא "ההנהגה הפלסטינית" (אל-קיאדה אל-פלסטיניה). ערפאת נשען על פורום משתנה זה כדי לתת תוקף של קונסנזוס להחלטותיו. הפורום כולל הרכב משתנה של בכירי אש"ף, חברי ה"ממשלה" הפלסטינית, טכנוקרטים כלכליים, ראשי מנגנוני הביטחון, ראשי פת"ח / תנטיים (=תנזים) וראשי מועצות / ערים. יש הטוענים, שאם ערפאת נזקק לפורום כזה, גם אם כחותמת גומי, כמקור של לגיטימציה להכרעותיו, קל וחומר יזדקקו יורשיו למקור סמכות כזה. לפי גרסה אחרת, פורום זה שימש את ערפאת בעיקר כדי "לחשק" את יריביו בתוך ההנהגה, ואילו הדינמיקה הצפויה של יורשיו בכל תסריט תתבסס על מאבקי כוח ולא על "הנהגה קולגיאלית".

³ ראו מחקריו של ח'ליל שקאקי ברשימת המקורות בסוף ההחבור.

⁴ הדוגמאות לכך רבות: אחמד קריע (אבו עלאא') קשור לאזור ירושלים-רמאללה, רפיק נתשה (אבו שאכר) – למשפחת נתשה בחברון, נביל עמרו – למשפחת עמרו בחברון, נביל שעת' – לחמולת שעת' בעזה. חריג מקרב אנשי ה"חוץ" שמוצאם בשטחי מדינת ישראל הוא מחמוד עבאס (אבו מאזן), שאימץ תפישה פוליטית האופיינית יותר לציבור ה"פנים".

בין "אוסלו" ל"אינתיפאדת אל-אקצא"

הנהגת אש"ף שהגיעה לעזה וליריחו מתוניס בראשית 1994 מצאה זירה שהאינתיפאדה הראשונה נתנה בה אותותיה. מבחינה חברתית הייתה זו חברה שבה נשחקה מאד סמכותן של האליטות המסורתיות. למעשה, "חברת האינתיפאדה" לבשה צורה של "פירמידה חברתית הפוכה" שבה בני הנוער מכריזים על שבתות ומכתבים את מהלך החיים של החברה הבוגרת. גיל וייחוס משפחתי שוב לא הבטיחו השפעה בחברה. את בני הנוער האלה הובילו אלפי אסירים משוחררים של הפלגים השונים, ובעיקר אסירים משוחררים של פת"ח בני 25-35.

מבחינה כלכלית נשאו הגדה המערבית ועזה את צלקות האינתיפאדה. גם לפני פרוץ האינתיפאדה הראשונה ב-1987 לא היה משק פלסטיני בעל כושר נשיאה עצמית בשום תחום. הכלכלה הפלסטינית הייתה סמוכה לחלוטין על שולחנה של ישראל. צמצום הקשרים הכלכליים בעטיה של האינתיפאדה הראשונה פגע אפוא במשק הפלסטיני כמעט בכל תחום.

מבחינה פוליטית דווקא יצאו הפלסטינים נשכרים מהאינתיפאדה הראשונה. במהלך השנים 1987-1993 התגבשה בשטח מעין "הנהגה לאומית" שכור ההיתוך של האינתיפאדה הפיח בה הכרה עצמית. בציבור הפלסטיני נוצרה תחושה שלא זו בלבד שעלה בידיו לכפות על ישראל שינוי דפוסי חשיבה כלפי המשך החזקת השטחים, אלא הוא גם הצליח לראשונה לכפות דרך מדינית על ההנהגה הפלסטינית ב"חוץ". חברי ההנהגה המקומית שיתפו פעולה ביניהם וראו את עצמם מייצגים את הציבור שממנו באו ולכן ראויים למלא תפקידי הנהגה. מהלכי הנהגת אש"ף בתוניס, החל מ"הכרזת המדינה הפלסטינית" ב-1988 ועד קבלת הסכמי אוסלו, היו מושפעים במידה רבה מהאתגר שהציבה הנהגה זו.

לאחר חתימת הסכמי אוסלו הצטייר שלטון ערפאת כנהנה מתמיכה רחבה מצד האוכלוסייה. רושם זה נוצר מתוצאות משאלי דעת קהל והבחירות (אם כי הבחירות הוחרמו על ידי ארגוני האופוזיציה – החמאס, הג'יהאד, החזית העממית והחזית הדמוקרטית ואף על ידי חלק ניכר מפעילי האינתיפאדה הראשונה).⁵ עבור רוב הציבור הפלסטיני והנהגת השטח היה יאסר ערפאת המנהיג הנערץ הבלתי-מעורער של העם הפלסטיני וסמל המאבק שלו. מעטים מתושבי ההגדה המערבית ועזה הכירו אותו מקרוב, וגם אלה לא התנסו בקשר שוטף והדוק עמו. גם המרידות בו לאחר שסולק מבירות, הביקורת הנוקבת עליו מצד עמיתיו להנהגת פת"ח ומנהיגי מדינות ערב (מהמלך חסין והנשיא מ'בארק ועד הנשיאים אסד וקדאפי) ואף נישואיו החשאיים (של מי שהצהיר על עצמו כ"נשוי לפלסטיני") לסוהא טוויל, הנוצרה, לא פגעו בדימויו בקרב תושבי השטחים.

אם ערפאת היה מוכר בעיקר כסמל, הרי רוב אנשי "המעגל השני" של ההנהגה שנלוו אליו היו בעיני רוב הציבור גורם בלתי-מוכר יחסית; הם נתקבלו כחלק מ"עסקת חבילה" עם ערפאת ושאו את הלגיטימציה הראשונית שלהם ממנו. מוצאם של רוב הבכירים שבקרבנו של ערפאת הוא משטחי מדינת ישראל ("פלסטיני 1948") ולא מהגדה המערבית ומעזה, ורובם אינם ממוצא משפחתי מיוחס.

בהכירה בחולשות אלה לא הסתמכה "הנהגת החוץ" של הרשות הפלסטינית על לגיטימציה פורמלית או על ההילה של ערפאת בלבד. עם הגעתה לשטח היא החלה לפתח מוקדי כוח ואמצעי שליטה מגוונים משלה. תחילה נשענה על כוח צבאי של כעשרת אלפים אנשי אש"ף / צש"פ (=צבא השחרור הפלסטיני) שהגיעו מ"הגולה", ואליהם צורפו כשלושים אלף "מגויסי פנים", שנחשבו נאמנים לערפאת. "הנהגת הפנים" והאליטות החברתיות הוותיקות (משפחות ה"אצולה" של הגדה המערבית) שותפו בשלטון, אך בתור יחידים ולא כשכבת הנהגה המייצגת אינטרסים פרטיקולריים של השטח. מנהיגי "פנים" שגורשו ורכשו מעמד ב"חוץ" (כגיבריל רג'וב ומחמד דחלאן) זכו למעמד חשוב בהיותם חוליה מקשרת בין שני עולמות פוליטיים. מבחינה פוליטית נדחקו רגלי הנהגת השטח לטובת ותיקי אש"ף, שזה מקרוב באו. במקביל חיזקו אנשי תוניס את אחיזתם בשטח באמצעים כלכליים – בראש ובראשונה באמצעות שליטה במגזרים חיוניים במשק ובכספי הסיוע הרבים (כ-4.6 מיליארד דולר שזרמו לרש"פ בשנים 1994-2001). במהלך תקופת יישום הסכמי אוסלו הלך ונבנה אפוא משק מונופוליסטי שבו הוענקו זיכיונות למקורבים – אנשי תוניס, בכירי דור הביניים (כדחלאן ורג'וב) ונציגי משפחות "פנים" מרכזיות (משפחות אל-מצרי, טריפי ועוד) אשר את תמיכתם ביקשה ההנהגה להשיג.

תמיכת הציבור בשלטון הרש"פ בראשיתו ביטאה גם תמיכה בדרך שבה בחרה ההנהגה להגיע למטרה באותו שלב – באמצעות ההסדר עם ישראל – ובמה שהבטיח הסכם אוסלו – סוף הכיבוש הישראלי, כינון מדינה פלסטינית עם מאפיינים של שלטון דמוקרטי-ליברלי ושיפור רמת החיים. בעת קיום תהליך אוסלו ועד פסגת קמפ דייוויד ב-2000 עמדה אפוא התמיכה בהנהגת הרש"פ ביחס

⁵ Khalil Shikaki, "Palestinians Divided", *Foreign Affairs*, January-February 2002, 89-105.

שיר למימוש הציפיות להשגת יעדים אלה. כבר לפני פרוץ האינתיפאדה הובילה האכזבה מ"הנהגת תוניס" לשחיקה בתמיכה הציבורית בה. עיוותי הניהול של הרש"פ נתנו את אותותיהם במצב הכלכלי והחברתי של האוכלוסייה. הנתונים הכלכליים של השטחים שבשליטת הרש"פ הראו הידרדרות כבר בשנים 1993-1996. התמ"ג וההכנסה לנפש ירדו בעקביות בשנים 1994-2001. כספי הסיוע הרבים לא שימשו לרווחת הציבור הרחב.

ככל שכשלה ההנהגה במתן מענה לצרכים החומריים השוטפים של האוכלוסייה, פשו השחיתות והפגיעה בזכויות הפרט, התהליך המדיני קרטע, ונשחקה התמיכה בה. אנשי "החוץ" הנהיגו שיטות לחלוקת טובות הנאה ולפריסת חסות על מקורבים (זבאאנה, מחסובייה, חווא) ומשטר של תיווך (וסאטה) להשגת כל דבר מהמשטר הפלסטיני החדש והפכו בעצמם לדרג הביניים המתווך לצורך זה. הציבור החל לראות ב"חבורת תוניס" קבוצה עושקת, המנצלת את הסכמי אוסלו להתעשרות פרטית על חשבון האוכלוסייה המקומית, פוגעת בזכויות האזרח שלה ואף משתפת פעולה עם ישראל על חשבון הציבור. שיטת המונופולים שיצרה הנהגת הרש"פ הקיפה כמעט כל מגזר כלכלי חשוב, החל ממלט (בשליטת משפחת קריע – שעמה נמנה ראש הממשלה אבו עלא) ומוצרי בניין נוספים ומדלק (מחמד רשיד וחסן עצפור) וכלה בתרופות (גימיל טריפי), בקמח (ראש עיריית רמאללה, איוב רבאח) ובמוצרי מזון חיוניים אחרים. תנועת פת"ח, המזוהה כ"מפלגתה" של ההנהגה, סבלה משחיקה במעמדה עקב כך.

הביקורת על הכת השלטת לא פסחה על יאסר ערפאת אישית, אך לא הובילה לנטישתו כמנהיג. דומה שהיו לכך מספר סיבות המושרשות עמוק בדפוסים פוליטיים פלסטיניים בסיסיים ובמצב הישות הפוליטית הפלסטינית מאז פרוץ "אינתיפאדת אל-אקצא": סימונו של ערפאת בידי ישראל כ"אויב" הראשי שרק סילוקו יביא לחידוש התהליך המדיני חיזק את דימויו כמי שסובל למען העניין הלאומי; היעדר מוסדות מתפקדים שבאמצעותם היה אפשר לתפוש את השלטון כולו, הפך פעילות פוליטית של האופוזיציה לחסרת ערך כמעט. יצוין כי עד פרוץ האינתיפאדה השנייה לא תורגמה השחיקה במעמד הנהגת הרש"פ ליתרון של קבוצות האופוזיציה, בכללן האופוזיציה האסלאמית; הציבור הביע אי-אמון במערכת הפוליטית הפלסטינית בכללותה.

התהליכים שהתחוללו בעקבות האינתיפאדה שינו מצב זה. יחסי הכוחות הפוליטיים השוררים כיום ב"מדינת האינתיפאדה" – יורשתה של "מדינת אוסלו" – מבטאים את המעבר של "עריקי הזרם המרכזי", אנשי הפת"ח והתנטי"ח, מאדישות פוליטית לתמיכה באופוזיציה היוזמת והלוחמת ולחידוש הלהט המהפכני. מסוף 2001 ניכרת מגמה יציבה של התחזקות ה"אופוזיציה" ובראשה הזרם האסלאמי. תהליך זה אינו דומה לתופעה של התחזקות זרם האיסלאם הפוליטי במדינות ערב, שכן הוא מתבטא בעיקר בתמיכה מוצהרת במייצגו המובהק של זרם זה (החמאס) ולא דווקא במאפיינים דתיים ובמגמה חברתית יציבה של חזרה בתשובה. מגמה זו מבטאת את מורת הרוח של הציבור מהסיאוב של הנהגת הרש"פ ואת ראייתו את החמאס כ"נקי" יחסית. היא אינה נובעת דווקא מהעימות עם ישראל, אך היא התאפשרה בגללו: ככל שגברה התמיכה ב"מאבק מזוין" כאמצעי להשיג עצמאות (עד 86 אחוזים לפי סקרי דעת קהל), גברה התמיכה במי שחרת על דגלו מאבק זה מקדמת דנא, ולא "הלך שולל", כביכול, אחר "חזיון התעתועים" של הדרך המדינית.

מנקודת מבט ישראלית כוונה "אינתיפאדת אל-אקצא" נגד ישראל ואין נפקא מינה אם האירועים תוכננו מראש על ידי ערפאת בעקבות כישלון פסגת קמפ דייוויד או היו התפרצות ספונטאנית בעקבות ביקור אריאל שרון בהר הבית. אולם בד בבד היו באינתיפאדה מראשיתה גם סממנים של מרד בתוך הבית הפלסטיני עצמו – ביטוי לפריקת עול "דור הוותיקים" המיובא מבחוץ. הביקורת על "הנהגת תוניס" אינה מצטמצמת להתייחסות לגילה הגבוה, מוצאה (שלא מהגדה המערבית) והיעדר זיקה שורשית שלה לשטח, אלא היא מתמקדת בגילויי השחיתות והנהנתנות, המנקרים את העין יותר ככל שמעמיקה המצוקה הכלכלית והחברתית של הציבור. לביקורת זו מתווספות האשמות בדבר בגידה, שיתוף פעולה עם ישראל בחיסול יריבים פלסטיניים ושיתוף פעולה כלכלי עם ישראל על חשבון אינטרסים פלסטיניים.⁶ דומה שהאירועים בעזה בקיץ 2004 ממחישים את הממד הזה של האינתיפאדה. היחלשות השליטה של ערפאת בשטח נותנת את אותותיה בפריקת העול של פעילי השטח ובהתמרדות נגד "מיופי הכוח" שלו. פעילי השטח פוגעים בסמלי מרותו⁷ ומעלים על נס את הדרשה לרפורמה ולביעור השחיתות, הפרוטקציוניזם והנפוטיזם. אמנם, החצים מופנים עדיין לאנשי ערפאת ולא ל"ראיס" אישית, אך לית מאן דפליג שאלו הם מכוונים.

⁶ מוסא ערפאת מואשם בחיפוי על הסוכן הישראלי שסייע בחיסול יחיא עייאש; אבו עלא' מואשם שחברת המלט של משפחתו מספקת מלט לבניית הגדר – שאת בנייתה הוא מוקיע כראש ממשלת הרש"פ.

⁷ לדוגמה: ה"מרד" של זכריא זביידי, ראש גדודי אל-אקצא בג'נין, המתבטא בשרפת משרדי ממשל, ההתקפות על מוסא ערפאת ועיזי גיבאלי בעזה ועוד.

בסופו של דבר, המאפיין הבולט של המשטר הפלסטיני אחרי ארבע שנות "אינתיפאדת אל-אקצא" הוא אנרכיה. הפלסטינים עצמם מודעים לכך ומתייחסים לוואקום השלטוני (פאודה), לשחיתות (פסאד), לסיאוב (פלתן) ולמאבק פנימי (פתנה) כתוצאות השליליות של האינתיפאדה המוחקות את הישגיה. אחריותו של ערפאת למצב אינה נעלמת מהציבור הפלסטיני. ועדת חקירה של הרשות לבדיקת התמוטטות השלטון ברש"פ אף קבעה שהתחמקות ההנהגה ממתן פקודות ברורות היא גורם ראשי למצב. ניתן לצפות שמצב זה ילך ויחריף בעתיד ובמיוחד אחרי שערפאת יסתלק מהשטח.

מוקדי כוח צבאיים – פת"ח ומנגנוני הביטחון של הרש"פ

כיום שטחי הגדה המערבית ועזה רווי נשק ואמצעי לחימה. אמצעי הלחימה מהווים אמצעי כפייה של מנהיג או קבוצה על זולתם, והם בסיס הכרחי לשיתוף פעולה בין קבוצות ומקור לגיטימציה של קבוצה כלפי האוכלוסייה. מנהיג שאין לו בסיס כוח חמוש משמעותי הסר למרותו – לא תהיה לו תוחלת ברחוב הפלסטיני. הכוחות החמושים בזירה כוללים את מנגנוני הרש"פ שלהם, באופן רשמי, כ-40 אלף מחזיקי נשק מ-120 אלף מקבלי משכורות, שחלקם הגדול מחזיקים בנשק באופן בלתי-רשמי. בפועל, לפי הנתונים הכספיים של תחקיר הבנק העולמי, כוחות הביטחון הפלסטיניים מונים 56 אלף איש. אין למנגנונים אלה פיקוד אחיד; רק פעילי מנגנוני הביטחון מצויים לפחות בתריסר מסגרות שונות⁸ שאין להם פיקוד משותף (אף כי רשמית הם כוללים במסגרת "שירות הביטחון הכללי" הפלסטיני), וכולם (בנפרד) כפופים לערפאת עצמו. גם מנגנונים שנושאים אותו שם באזורים שונים אינם בהכרח בפיקוד אחיד.⁹

ארגון הפת"ח בראשות ערפאת היה הארגון הדומיננטי בזירה הפלסטינית לפחות מאז שנות ה-70. גם היום, חרף הכרסום במעמד הארגון לטובת החמאס, נותר פת"ח גורם השטח הראשי, שהאינטרס הבסיסי שלו עולה בקנה אחד עם זה של הנהגת הרש"פ. למרות הפזילה לכיוון הקו האסלאמי, שהתבטאה בהקמת גדודי אל-אקצא, בהפעלת טרור מתאבדים ובאימוץ מוטיבים אסלאמיים נותר פת"ח ארגון חילוני. מנגנון פת"ח בשטח מאורגן היטב ובכוחו לתת גיבוי (לפחות מקומי) להנהגה לאומית שתיתפש כמייצגת אותו. נודע כי בצומתי דרכים קודמים, כאשר נראה היה שבריאיותו של ערפאת רופפת, ראשי פת"ח טיכסו עצה כיצד לשמר בידיהם את הכוח ברש"פ. נראה שגם עתה יש היערכות לקראת הבהאות, כאשר בתוך פת"ח פועל האני אל-חסן (האחראי ל"הגיוס והארגון" של התנועה) לבצר את מעמדו על ידי בניית התנועה מבחינה אידיאולוגית כבת-שיח אפשרית לישראל בעתיד. כוחות התנטיים של פת"ח המפוצלים בכל האזורים מונים עוד עשרות אלפי נושאי נשק שאינם נתונים למרות אחידה.

⁸ אלה כוללים את המנגנונים שבחסות "שירות הביטחון הכללי": אל-אמן אל-וקאי (הביטחון המסכל) בפיקודם של גיבריל רג'וב בגדה המערבית ומחמד דחלאן בעזה, אל-אמן אל-וטני (הביטחון הלאומי) – אנשי צבא שחרור פלסטין שהגיעו מבחוץ בפיקודו של צאיב אל-עאג'ז, אל-אסתח'יבאראת אל-עסכריה (המודיעין הצבאי) בפיקודו של מוסא ערפאת, אל-שרטה אלמדנייה (המשטרה האזרחית) ששלוחתה העזתית בפיקודו של עיזי ג'יבאלי, אל-מחיבאראת אל-עאמה (המודיעין הכללי) בפיקודו של אמין אל-הנדי בעזה ותופיק טיראווי בגדה המערבית, שרטה בחריה (משטרה ימית) בעזה, שרטה ג'וויה (משטרה אווירית) – "כח 14" של אשיף לשעבר, אל-דפאע אל-מדני (הגנה אזרחית), אמן אלמוחפטיה (ביטחון המחוז), שרטה עסכריה (משטרה צבאית). שני מנגנונים נוספים כוללים: אל-אמן אל-ח'יאס (הביטחון המיוחד) ואמן אל-ריאסה (ביטחון הנשיא) – "כח 17" לשעבר) בפיקודו של פיצל אבו שרח. למנגנון המתאם – "שירות הביטחון הכללי" – יש מפקד בעזה – עבד אלראזק' מג'אידה, אך אין לו סמכות של ממש כלפי הכוחות השונים בשטח.

⁹ לדוגמה: הביטחון הלאומי נמצא תחת פיקוד עבד אל-רזאק מג'אידה בעזה וחאגי אסמאעיל ביו"ש. מנגנון הביטחון המסכל מחולק לכוחות גיבריל רג'וב ביו"ש וכוחות מחמד דחלאן בעזה. אולם בחלוקה זו לא סגי; כוחו של דחלאן בעיקר בצפון עזה (בדרום הוא חייב להישען על סגנו, רשיד אבו-שבאכ), ואילו עיקר כוחו של רג'וב ברמאללה ובהר חברון.

מוקד הכוח האסלאמי

הזרם האסלאמי מהווה "מדינה בתוך מדינה" ברשות הפלסטינית. אף-על-פי שהזרם האסלאמי אינו מייצג יותר משלושים אחוז מן הציבור, הוא זוכה להערכה נרחבת בציבור ככוח יעיל, ממושמע, מאורגן ו"נקי" יחסית מהשחיתות שפשתה בכל דרגי הרשות הפלסטינית. היחלשות הרש"פ לאחר ערפאת – אם לא תתפוש הנהגה נחושה את מקומו – עלולה להותיר את החמאס כגורם הפוליטי היחיד שיש לו שליטה, כיוון ואמצעים זמינים לכבוש את הציבור. יש הטוענים שהתפתחות זו תדמה לפריצה של התנועות האסלאמיות באלג'יריה עם החלת דמוקרטיזציה.

קשה לקבוע עד כמה שולט הזרם האסלאמי במוסדות הדת הרשמיים והבלתי-רשמיים של הפלסטינים. במישור האידיאולוגי – ככל שהדבר נוגע למאבק בישראל – קידם הרש"פ במוסדות הדת שבשליטתו תפישה החופפת במידה רבה את זו של החמאס: עידוד ג'יהאד ואסתשהאד (פיגועי התאבדות), ראיית הסכסוך כסכסוך דתי בין המוסלמים ליהודים ולא סכסוך על שטחי 1967. דור שלם של פלסטינים – במיוחד בעזה, אך גם ביו"ש – גדל כאשר "דגם" האסלאם היחיד שהכירו הוא זה המטיף לעימות עם ישראל. מציאות זו מהווה כבר היום אילוף חברתי לכל הנהגה.

בו בזמן נתפש הזרם האסלאמי בעיני הציבור כאלטרנטיבה אמיתית לשלטון הקיים של הרשות הפלסטינית. ככל שדעך הרש"פ כשלטון מספק שירותים, נכנסו לחלל שנוצר הארגונים האסלאמיים; גם אם הסיוע שהם מסוגלים להגיש אינו רב דיו, ואין הם מסוגלים לספק את צרכיה של כל האוכלוסייה, יש בו כדי לחזקם לעומת השלטון ולעומת הגורמים החילוניים.

ההבחנה בין "דור הוותיקים" ל"משמרת הצעירה" בולטת, אמנם, בעיקר במחנה החילוני (פת"ח ונספחים), אך היא חלה, עם תיקונים, גם על המחנה האסלאמי. "דור הוותיקים" של החמאס, שצמח ב"מגימע" ובתנועות האחים המוסלמים של ירדן ושל מצרים, שואב את השראתו מתפישת העולם שלהן. גם מקים החמאס ומי שעמד בראשו – השייח' יאסין – לא נחשב מעולם כסמכות דתית עצמאית, ולכן גם בהנהגתו נאלץ הארגון לפנות לפוסקים ירדניים ומצריים לשם קבלת פסקי הלכה דתיים. התפישה של "האחים המוסלמים" – הנבדלת מזו של הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני – קוראת להשיב את החברה לדרך האסלאם ורק לאחר מכן להיאבק על השלטון ושוללת שימוש בכוח להשגתו. החלטת "תנועת האחים המוסלמים הפלסטינים" – החמאס – לאחוז בנשק לא נבעה מהפניית עורף לעקרונות אלה, אלא מכורח המציאות, מן העובדה שהשלטון אינו שלטון מוסלמי, אלא שלטון יהודי "כופר" ומן החשש בזמן האינתיפאדה הראשונה, שאם לא יצטרפו לגל ההתקוממות החמושה, יימצאו לא-רלוונטיים מבחינה פוליטית פנימית. אולם בהקשר הפנימי דבק דור המייסדים של חמאס עד אז בעקרונות של שלילת מאבק פנימי (פתנה) ואף בשלילת ההשתתפות בבחירות ובשלטון.¹⁰

לעומת זאת, "המשמרת הצעירה" של החמאס כמו עמיתיה החילוניים שואבת את כוחה בעיקר מנרטיב המאבק. אין הכשרתם הדתית של אנשי "המשמרת הצעירה" מגיעה אף לזו של דור הוותיקים, אך שלא כמוהו אין הם ששים לקבל מרות הלכתית וארגונית זרה. יתר על כן, בהיעדר עומק אידיאולוגי הקו המפריד בינם לפעילי ארגונים אחרים (תנטיים, גדודי אל-אקצא ואף ארגוני השמאל כגון "החזית העממית") אינו כה ברור והוא מאפשר הן שיתוף פעולה הן "נזילות" במעבר בין מחנות.

הצעדים שנקטה ישראל נגד מנהיגי החמאס והציפייה להינתקות ישראלית מעזה עשויים ליצור מאזן כוחות חדש בין גורמי הרשות הפלסטינית ובין החמאס בעזה. היעלמות ההנהגה הוותיקה והסמכותית של החמאס, שהקפידה למנוע היגררות לעימותים הפנים-פלסטיניים והעניקה לחמאס יתרון מול כוחות הזרם המרכזי המפולגים, טומנת בחובה אפשרות לשתי תוצאות: היא עשויה להוביל דווקא להפגנת יתר אסרטיביות של גורמי השטח של "הדור הצעיר" של הארגון עד כדי נכונות לעימות עם גורמי הרשות הפלסטינית; במקביל היא פותחת פתח לפיצול פנימי ולהפעלה מרחוק של התשתית המקומית על ידי מנהיגי הארגון בחו"ל. חלק ממנהיגים אלה (מחמד נזאל, עמאד אל-עלמי, אסאמה חמדאן) הם למעשה אנשי "פנים" שעזבו או גורשו ועדיין יש להם זיקה איתנה לפעילים בשטח, לעומת "מנהיגי חוץ" מובהקים של החמאס כגון ח'אלד משעל, מוסא אבו מרזוק ואחרים. אפשר שדווקא התחרות בין פעילי הנהגת ה"חוץ" של החמאס (וכן של איראן) להשגת השפעה על פעילים ועל תשתיות בשטח לשם האדרת מעמדם שלהם, בעיותיהם הנובעות משליטה מרחוק על כוחות הפנים שלהם והבידוד שבו יהיה חבל עזה נתון, יביאו להחלשת החמאס. עם זאת, ככל שיגבר הסכסוך הפנימי בתוך פת"ח ישרת הדבר את חמאס ויחזקו.

¹⁰ על עמדת החמאס בנושא השתתפות בבחירות ברש"פ, ראו, למשל, Yael Yehoshoua, "On the Conflict Between Hamas and the Palestinian Authority", MEMRI, Inquiry and Analysis Series – No 143, July 18, 2003, 5-9.

מנגד, דווקא היחלשות החמאס ואיום ההינתקות הישראלית מעזה עשויים לעורר את הארגון לשקול שוב את מדיניות אי-ההשתתפות ברשות הפלסטינית ובאש"ף. נכונות החמאס להשתתף ברשות הפלסטינית נוגעת לשיקולים פוליטיים מובהקים. עם התקדמות ההינתקות מעזה ידרש חמאס להכריע באיזו מידה יוכל להדגיש את הפן ה"ג'יהאדי" שלו (של מאבק בישראל) על חשבון שיקולים של דו-קיום עם מוקדי כוח אחרים בעזה, שירצו לצמצם ככל שניתן את החיכוך עם ישראל ואת העילות של ישראל לנקוט מהלכים צבאיים מערערי יציבות. אין זה אומר שהחמאס עשוי לנטוש לחלוטין את המאבק בישראל שהוא ה-*raison d'être* שלו ולהפוך שוב למעין "תנועת אחים מוסלמים" פלסטינית. דווקא היעדר הנהגה סמכותית בשטח והדומיננטיות של ראשי הארגון ב"חוץ" שאינם נתונים לאילוצים וללחצים של השטח עשוי לתת את אותותיו בחיזוק המגמה של שמירת גחלת הג'יהאד – גם במחיר עימותים עם גורמי שליטה אחרים בעזה.

כוחו של ה"ג'יהאד האסלאמי מצומצם יחסית. יותר מהחמאס נתון ארגון הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני לשליטה מוחלטת של מפקדתו בדמשק – ולמעשה לשליטת איראן. ארגון הג'יהאד גם איננו מקיים תשתית אזרחית נרחבת בסגנון "האחים המוסלמים" באותו היקף שמקיים החמאס, ולכן אין הוא נדרש לאותם שיקולים שאמורים להשפיע על החמאס, שתוארו לעיל.

מוקדי כוח חברתיים

החברה הפלסטינית בגדה המערבית ובחבל עזה מפוררת ומפורדת, מיואשת ואדישה, וכל דאלים גבר בה. בניגוד לאינתיפאדה הראשונה, שהתאפיינה בהשתתפות נרחבת של שכבות אוכלוסיה מגוונות, האינתיפאדה הנוכחית היא נחלת הארגונים הצבאיים ומנגנוני הביטחון. הציבור עצמו משתתף בה באופן פסיבי כקרבת התוצאות של העימות בין צה"ל לארגונים. הוא עסוק בהישרדות ברמה האישית והמשפחתית, ואין משאביו פנויים למאבק על עיצוב דמות החברה והפוליטיקה ברמה הלאומית. מאפיין בולט בזירה הפלסטינית הוא הבוז שמפגינים התושבים כלפי "הרשות" (אלי"סלטה), הנתפשת בציבור הפלסטיני כשלטון מושחת ומדכא, לעומת הכבוד שרוחשים לערפאת, שעד לאחרונה נהנה מחסינות מביקורת זו בזכות הרתיעה מפגיעה בסמל הלאומיות הפלסטיני. עם היעלמות ערפאת קרוב לוודאי שיוותר היחס השלילי כלפי מקרוביו ועושי דברו.

כברוב החברות המסורתיות הערביות הבסיס המסורתי של החברה הפלסטינית בגדה המערבית ובחבל עזה הוא זיקה משפחתית ואזורית וקיומן של משפחות ותיקות ומושרשות שצמחו עוד באמצע המאה ה-19.¹¹ משפחות אלה שימשו "מתווכים" בין השלטון העות'ומאני ובין הקהילות המקומיות וטופחו לאחר מכן על ידי השלטון הבריטי, המשטר הירדני והממשל הצבאי הישראלי כנציגי האוכלוסייה או כאמצעי השפעה עליה. הן נהנות מעוצמה כלכלית (גם בתנאים של המצוקה הכלכלית הפלסטינית בעת האינתיפאדה) וממערכת קשרים מסועפת הן בתוך השטח הן מחוצה לו. לכך יש להוסיף קואליציות ארוכות שנים ואינטרסים כלכליים משותפים בין משפחות וחמולות, החוצים את הקווים בין הארגונים השונים. חוסר הביטחון לגבי עתיד ההנהגה מחזק את האינטרס של המשפחות לפעול על פי אסטרטגיה של "פיזור סיכונים", קרי: "שיבוץ" נציגים וקיום קשרים עם כל הפלגים וטיפול יחסי עם מספר מדינות ערביות וזרות. מציאות זו יוצרת אפיקים נוחים לטיפול במשברים פנימיים, אך גם יוצרת אילוצים המקשים על שלטון פלסטיני לאכוף מרות. לחלק ממשפחות האליטות יש בנים בארגונים שונים ולכאורה יריבים המשתפים פעולה ביניהם, ובמחנות הפליטים נוצרים דפוסי שיתוף פעולה בין-ארגוניים לעתים בזכות שכנות וידידות אישית בין מנהיגים מארגונים שונים. בתסריטים של "התפוררות" וחיזוק הגורם הלוקלי לקשרים אלה יהיה משנה תוקף לעומת הזיקה הארגונית, הפוליטית והשבטית.

במקביל לאליטה המסורתית צמחה בשטחים (בעיקר בגדה המערבית) בשנות השלטון הישראלי אליטה חדשה של בוגרי אוניברסיטאות, אסירים לשעבר, בעלי מקצועות חופשיים ופעילי ארגונים. בניגוד לאליטה המסורתית שהיא עירונית ביסודה, השתלבו באליטה החדשה גם נציגי כפרים. אליטה החדשה הזו הייתה עמוד השדרה של "ההנהגה הלאומית" של האינתיפאדה הראשונה ושל הועדות העממיות (לגיאן שעביה) שהתארגנו באותה תקופה. חוקרים של החברה הפלסטינית מצביעים על התגבשות גרעין של אליטה פלסטינית חדשה מאז הקמת הרש"פ. זיהוי כזה בעייתית, שכן לא ברור עד כמה ההשתייכות של אדם בודד או קבוצה לאליטה היא "תלוית ערפאת" או "תלוית משטר הרש"פ".

מנקודת המבט החברתית יש מקום להבחנה בין הציבור שמוצאו בגדה המערבית ובעזה ובין ציבור הפליטים. מטבע הדברים אין למשפחות אליטה של ציבור הפליטים אותה עוצמה שיש למשפחות נכבדות שלא נעקרו מבסיסי הכוח שלהן. במחנות הפליטים ממלאת סוכנות הסעד

¹¹ על תיאור החברה המסורתית הפלסטינית על זיקתה המשפחתית וקשריה ראו יובל ארנון-אוהנה, **חרב מבית** – המאבק הפנימי בתנועה הלאומית הפלסטינית, תל אביב 1981, הוצאת ריב"ה-דר"מכון שילוח, עמ' 11-28.

פלטיים של האו"ם (UNRWA) תפקיד מפתח כמוקד כוח חברתי וכלכלי כאחד, כמעניק סיוע ישיר ותעסוקה.

ציבור הסטודנטים באוניברסיטאות אף הוא כוח חברתי ופוליטי חשוב. מאז ומתמיד היה ציבור זה ברומטר למעמד הפוליטי של הפלגים הפלסטיניים ומאגר גיוס לפעילים לכל הארגונים. הקמפוסים מהווים גם מרכז לפעילות פוליטית לא רק במישור הפנים-פלסטיני אלא גם ביחס למאבק או ההסדר עם ישראל.

האסירים שבידי ישראל ובני משפחותיהם, המייצגים בעיני הציבור את התגלמות המחיר שמשלמת החברה הפלסטינית בגלל העימות עם ישראל, הם "קבוצת התייחסות" חשובה עבור מנהיגי ה"פנים". ישראל מחזיקה כיום בכ-6000 אסירים פלסטיניים. עשייה למען שחרור אסירים מזכה כל מנהיג בתמיכה ציבורית, לא כל שכן אם הוא מצליח בפועל זה. פן אחר של סוגיה זו הוא העוצמה הפוליטית הפוטנציאלית של האסירים – הן בשעת מאסרם הן כאשר הם משתחררים. אחד הבולטים בקבוצה זו הוא מרואן ברעיותי. אולם אין ללמוד על מעמדו של אסיר כמנהיג רק מההתייחסות אליו בשעה שהוא בידי ישראל, שכן עוצמה פוליטית בזירה הפלסטינית אינה יכולה להיגזר מ"קבלות" על סבל מידי ישראל בלבד. לצד האסירים שעדיין בידי ישראל, יש מקום להתייחס בנפרד לקבוצת **האסירים המשוחררים**. אחדים מאלה פועלים בשטח וצוברים כוח פוליטי, בין היתר בזכות היוקרה של מי שסבלו בבתי הכלא הישראליים, ולכן שמם אינו נקשר בשחיתויות שבהן מעורבים כל בכירי הרש"פ. ייחודה של קבוצה זו הוא גם בכך שאסירים רבים – ובהם כאלה ששהו בבתי כלא ישראליים תקופה ארוכה, למדו עברית ופיתחו הבנה של החברה הישראלית – מצטיירים לבני שיחם הישראליים כמתונים (או לפחות פרגמטיים) יותר מעמיתיהם, ובייחוד לעומת חברי הנהגת ה"חוץ" שדימוי ישראל אצל רבים מהם נותר סכמטי ואידיאולוגי.¹² חשוב לציין שאבחנה זו נכונה בעיקר לגבי אסירי "הזרם החילוני" – פת"ח והשמאל הפלסטיני – ולא לגבי אנשי הג'יהאד והחמאס.

קבוצת מיעוט נוספת שמילאה תפקיד חברתי חשוב בעבר בקידום החברה האזרחית הפלסטינית היא ה**ציבור הנוצרי**, המרוכז בעיקר במרחב רמאללה-ירושלים-בית לחם. ציבור זה נשחק מאד בעידן האינתיפאדה הן בכוחו הפוליטי הן במספרו, אם כי נותר בידי כוח כלכלי בלתי-מבוטל. לאלה יש להוסיף אישי מפתח מקרב הנוצרים הממלאים תפקידים במחנהו של ערפאת (משפחות ח'ורי, טאויל, פריג') ואת הכנסיות השולטות ברוב בתי הספר הפרטיים ומעניקות את החינוך היחיד שלא נפגע בתקופת האינתיפאדה.¹³

הנהגת ה"חוץ" שהגיעה לשטח נזקקה לאליטות המקומיות האלה וניסתה לשתף חלקית בשלטון. רבים מחברי ההנהגה של הרשות הפלסטינית מייצגים אפוא מוקדי כוח ומוקדי השפעה כלכליים ומשפחתיים שיש להם זיקה הדוקה לאזורי מוצאם. אפשר להבחין, בראש ובראשונה, בחלוקה גסה בין הגדה המערבית לעזה,¹⁴ וברמת פרטנות יותר גבוהה, בין צפון הגדה המערבית (שכם – גנין) ודרומה (יהודה). חברי ה"מועצה המחוקקת" הפלסטינית מייצגים אף הם בדרך כלל אינטרסים משפחתיים; גם נציגי המועצה שבאו מה"חוץ" הגישו את מועמדותם ונבחרו במחוזות שבהם יש ריכוז גדול של בני החמולה שלהם, אף כי מעולם לא התגוררו במקומות אלה.¹⁵

לכאורה, בני שיח הפוטנציאליים העיקריים של ישראל בזירה הפלסטינית (מחוץ להנהגה) הם הנציגים של "החברה האזרחית" החילונית: אלה אקדמאים חילוניים השואפים לחברה דמוקרטית ומודים – מי בפה מלא ומי בחצי פה – שהם מעדיפים להידמות לישראל מאשר למדינות ערב.¹⁶ חלק מאלה ממלאים תפקידים טכנוקרטיים בממשל הרשות או אף במועצה המחוקקת. קבוצה זו זוכה להערכה ציבורית רבה כ"אליטה לאומית" שאינה מוכתמת בשחיתות. בהיותם חוליה מקשרת חשובה עם העולם המערבי מבקשת ההנהגה הנוכחית להתקשט בהם, וסביר שכך ינהגו מי שיגיעו לשלטון בעתיד. בתולדות העולם הערבי לא התרחשה אף "מהפכה" (להבדיל מהפיכה צבאית)

¹² דוגמאות מובהקות לקבוצת האסירים לשעבר הן: השאם עבד אל-ראזק, סופיאן אבו זיאדה, קדורה פארס, מחמד אל-חוראני.

¹³ כ-25% מהתלמידים לומדים בבתי הספר של הכנסיות.

¹⁴ הקיטוב בין יו"ש לעזה נותר בעינו גם לאחר עשר שנות הסכם אוסלו. באזור ירושלים ובאזור רמאללה "עזתית" הוא ביטוי נרדף ל"ברברי". ירידת ערפאת מהבמה עלולה לעורר שוב ניגודים אלה ולעורר את אנשי יו"ש לתבוע שוב את הבכורה.

¹⁵ לדוגמה: נביל שעת' שנולד וגדל ביפו וחי בארה"ב ובמצרים, נבחר מטעם חאן יונס, אף כי מעולם לא גר שם, שכן שם מתגוררים אלפים מבני חמולת שעת'. בתמורה מינה את בני משפחתו בהמוניהם לתפקידי מפתח במנגנוני הממשל של הרש"פ. אחת מנקודות התורפה הראשיות של אבו מאזן היה היעדר בסיס כוח משפחתי (מוצא אבו מאזן מצפת ומשפחתו עקרה ב-1948 לסוריה ומשם למפרץ).

¹⁶ אישים מוכרים: סרי נסייבה, חיליל שקאקי, חנאן עשראווי, זכריא אל-קק.

שהונהגה בידי "חברה אזרחית". יש המעלים את השאלה אם היכרות הציבור הפלסטיני הרחב עם דפוסים דמוקרטיים ישראלים תשמש בעת משבר הלגיטימציה הצפוי במהלך חילופי הדורות מאיץ למהפכה כזו. אולם לא די בתסיסה נגד משטר הדיכוי של מנגנוני הרשות, הצצה כבר עתה; בהיעדר "חברה אזרחית" מגובשת שתוביל את התסיסה ליעדים דמוקרטיים, יהיה הזרם האסלאמי, ובראשו החמאס, הנהנה העיקרי.

לאור זאת, נודעת חשיבות לתהליך בולט המתרחש בחברה הפלסטינית, שחיקת מעמדה של **החברה האזרחית**. לשכות המסחר, המגזר האקדמאי ובעלי המקצועות החופשיים והארגונים הלא ממשלתיים איבדו הרבה מיכולתם למלא את התפקידים המסורתיים של החברה האזרחית בהגנה על האזרח מנחת זרועו של השלטון (הפלסטיני או הישראלי) ובמתן שירותים שהשלטון (הרש"פ) אינו יכול לספק. לכן אין להם כוח של ממש בציבור; אין להם שליטה בשטח ואין להם כוחות צבאיים. עם זאת, בזמן האחרון החלו לצוץ בערי הגדה המערבית התארגנויות שתכליתן להגן על עסקים. "ועדות לאומיות" אלה עשויות בנסיבות מסוימות למלא תפקיד בחיזוק החברה האזרחית.

ניתן לחלק את "החברה האזרחית" הפלסטינית לשש קבוצות משנה:

- **אנשי עסקים** ובעלי מקצועות חופשיים – זוהי קבוצה שזיקתה לישראל והיכרותה עם ישראלים הייתה גבוהה יחסית. חוסר היציבות מאז פרוץ האינתיפאדה פגע בקבוצה זו קשות (ראו בהמשך מוקדי כוח כלכליים). **"ותיקי השמאל הפלסטיני"** – אלה כוללים יוצאי המפלגה הקומוניסטית, יוצאי החזית הדמוקרטית והחזית העממית וספיחים של ארגונים אלה. חברי קבוצה זו מפגינים לרוב ביקורתיות כלפי הנהגת הרש"פ (בהיותם אופוזיציה ותיקה לשלטון ערפאת באש"ף, וגישה זו משתלבת בעמדה של רבים מהם מקדמת דנא).¹⁷
- **פובליציסטים** – המקפידים בדרך כלל למתוח ביקורת "בונה", ואין הם חורגים ממנה (מטעמי זהירות) בביקורת ישירה על ערפאת או על החוגים הקרובים ביותר אליו.¹⁸ יש כיום בשטחי הרשות הפלסטינית ומזרח ירושלים מספר לא מבוטל של עיתונים ותחנות רדיו. החשובים שבהם "נקנו" על ידי ערפאת ומשחרים לפתחו. לעומתם ניתן למצוא כבר עיתונים אחדים (לרבות אלקטרוניים) הנוקטים עמדה תקיפה נגד ערפאת.
- **איגודים מקצועיים וארגונים בלתי-ממשלתיים (NGO)** – חלק מאלה הם ארגונים מטעם או ארגונים שנשלטים על ידי התנועות האידיאולוגיות (פת"ח או החמאס). אולם ישנם גם ארגוני סיוע, ארגוני פיקוח הומניטארי וארגוני זכויות אדם שהציבו לעצמם מטרה לפקח על התנהלות הרשות הפלסטינית.
- **אנשי אקדמיה מובהקים** – הכוללים סוציולוגים המתריעים על התהליכים השליליים שבחברה הפלסטינית ומדווחים על דעת הקהל הפלסטינית כלפי משטר הרש"פ. קבוצה זו היא הבולטת בדרך כלל בפעילות פוליטית אופוזיציונית.¹⁹
- **אנשי רוח מובהקים** – אלה הנהנים מחסינות מסוימת, אך אין בהם אנשי אופוזיציה מובהקים.²⁰ נוסף על אלה ראוי לציון קבוצה גדולה של אינטלקטואלים פלסטיניים המתגוררים בחו"ל – בעיקר במערב.²¹ אנשי קבוצה זו, המייצגת את "הגולה" הפלסטינית, נוטים לגישה נוקשה יותר הן בעניין התנהלות הרש"פ בתחום טוהר המידות הציבורי הן בהסתייגות מ"וותרנות" הרש"פ בתהליך המדיני.

¹⁷ עם קבוצה זו נמנים בין השאר מוסא בודיירי, מצטפא אל-ברעיותי, עבד אל-ג'וואד צאלח, עיסאן אל-חטיב, ממדוח נופל, עזמי אל-שועיבי, דאוד תלחמי. בהקשר זה יצוין כרוז "זעקת המולדת" מנובמבר 1999 אשר ארגן עבד אל-ג'וואד צאלח נגד השחיתות ברש"פ.

¹⁸ כתבי עיתונות כגון חסיין אל-חג'יאזי, חסן אל-בטל, עבד אל-רחמאן מרעי הם דוגמאות מובהקות לאנשי קבוצה זו: מדובר באנשים שתמכו באוסלו וברש"פ אך שומרים על קו זהיר בביקורת כלפי המשטר. חורג בקבוצה זו נביל עמר – דווקא איש ה"חוץ" ולשעבר נציג אש"ף במוסקבה, המנהל מערכה למען רפורמה ברש"פ ומותח ביקורת קשה על ערפאת. נביל עמר, איש "חוץ" עם שורשים בחברון שסיגל לעצמו את הנרטיב של "הפנים", שילם עד כה על פעילותו בשני ניסיונות התנקשות.

¹⁹ לדוגמה: סרי נוסייבה, ח'ליל שקאקי, ג'מיל הלאל, זיאד אבו עמר וסלים תעמרי, חנאן עשראווי, זכריא אל-קק, מצטפא ברעיותי.

²⁰ לדוגמה: מחמוד דרוויש, חסין ח'דר וזכריא מחמד.

²¹ בראש קבוצה זו עמד אדווארד סעיד ונמנו עמה גם השאם שראבי וג'וזף מסאד. עם האינטלקטואלים הפלסטיניים בחו"ל נמנים גם תומכי תהליך אוסלו: רשיד ח'אלדי, אחמד ח'אלדי, זייד צאיע' ונדים רוחאנה.

מוקדי כוח כלכליים

השליטה בכספים בזירה הפלסטינית ממלאת תפקיד החורג מהתפקיד המקביל בחברה המערבית. מוקדי הכוח הקיימים כוללים, בחלוקה סכמטית, את אלה: בעלי הון מקומיים, אילי הון מחו"ל, בכירי הרש"פ, "מתעשרי אוסלו" וערפאת עצמו.

הקמת הרשות הפלסטינית נתנה את האות להזרמת כספים לשטח בשני אפיקים: (1) כספי סיוע של מדינות וארגונים בינלאומיים (להלן – התורמות), כ-4.6 מיליארד דולר מאז כינון הרשות; (2) כספי סיוע והשקעות של יזמים פלסטיניים מחו"ל. כתוצאה מכך הלכו ונוצרו בשטחי הגדה המערבית ועזה מוקדי כוח כלכליים חדשים שנוספו על אלה שהתקיימו בשטח מקדמת דנא, לעתים החלישו והחליפו אותם ולעתים השתלבו והתמזגו בהם. בין מוקדי כוח אלה בולטים במיוחד בכירים במערכות של הרש"פ המנצלים את מעמדם כדי לרפד את כיסיהם. אין די מידע על היקף הכספים של הרש"פ שהוזרמו לכיסים פרטיים של בכירים אלה. לפי נתוני קרן המטבע הבינלאומי (IMF), "הוסטו" 591 מיליון דולר של הכנסות מסים, ו-300 מיליון דולר של רווחים מחברות ממשלתיות ונעלמו. מאחר שמספר הבכירים בעלי הנגישות לכספים אלה אינו גדול, צברה קבוצה מצומצמת למדי הון רב. חלק מכסף זה אמנם בוזבו על רכישת השפעה פוליטית ונכסים, אך יש להניח שחלק גדול הוברח מחוץ לשטח.²²

המקור העיקרי של הון המגיע לשטחי הרש"פ הוא כספי סיוע של המדינות התורמות, של סוכנויות בינלאומיות ושל ארגוני סיוע (NGO) הפועלים בשטח. מאז הסכמי אוסלו זרמו לרש"פ ישירות כ-4 מיליארד דולר. כמעט מחצית מהסיוע הגיע מהאיחוד האירופי, עוד כ-30 אחוזים מארה"ב ומיפן שתרמו 15 אחוזים כל אחת, והיתר ממדינות שונות, לרבות מדינות ערביות. אמנם חלק מסיוע זה נבע ישירות מהתחייבויות התורמות כתוצאה מהסכמי אוסלו, אך חלק בא על חשבון סיוע שהועבר בעבר ישירות למגזר הפרטי ולגופים בלתי-ממשלתיים בגדה המערבית ועזה. כך תרם הסיוע לשחיקה של מעמד החברה האזרחית והמגזר הפרטי הפלסטיניים.²³ ב-1993 הוקם על ידי אש"ף ארגון PECDAR במטרה לווסת את הסיוע המועבר לתחומי הרש"פ.²⁴ בפועל הפך PECDAR לזרוע של הרש"פ להשתלטות על כספי הסיוע ולהפנייתם למקורבים.

זרימת ההון בעקבות הקמת הרש"פ הצמיחה "בורגנות פלסטינית חדשה" – "מתעשרי אוסלו". אלה הם בכירי הרש"פ, הן "אנשי תוניס" הן מקורבים מה"פנים" שצברו את הונם ממעורבותם בעניינים הכספיים של אש"ף לפני עידן אוסלו, מסמיכותם לשלטון ובגלל העובדה שחלשו על מקורות ההון מאז הקמת הרש"פ. רוב בעלי ההון בקבוצה זו מקורבים לערפאת, והם עושים את הונם מתשלומי "עמלות" עבור הסכמתם לפעילות כלכלית, מקיזוז חלק מההון הרב הזורם לרש"פ מגורמי סיוע חיצוניים, ממתן יחס מועדף לחברות פרטיות שהוקמו על ידיהם ומזיכיונות למוצרים המעניקים להם מונופול או מונופול למחצה על יבוא ושיווק של מוצר או של קבוצת מוצרים.²⁵ פעילות זו מסתייעת בחברה האחזקות של הרש"פ PCSC²⁶ המרכזת את המונופולים מטעם הרש"פ. בראש החברה עומד היועץ הכלכלי הראשי של ערפאת, מחמד רשיד (ח'אלד סלאם). גם כאן ניתן ביטוי להשתלטות "החוץ".

הדמויות הבולטות בקבוצה הן פקידי הרש"פ ושרים וסגני שרים בתחומי המסחר, התעשייה, התכנון הכלכלי והחקלאות. כך התפתחה ברש"פ כלכלת מונופולים שפגעה בהתפתחות המגזר הפרטי החופשי. פן אחר של השליטה באמצעות כספים היא המגזר הציבורי המנופח, בעיקר מנגנוני הביטחון, הצורך כחצי מתקציב הרשות. בעקבות הביקורת הבינלאומית שנמתחה על הרש"פ ולאחר מינויו של סלאם פיאד כשר האוצר ננקטו צעדים לצמצום תופעות אלה, וביניהם הקמת "קרן ההשקעות הפלסטינית" (Palestine Investment Fund) בניהולו של מחמד רשיד אך בפיקוח חיצוני. הקרן אמורה לרכז יותר מחמישים חברות השייכות חלקית או באופן מלא לרשות במטרה ליזום מכירה או רכישה של נכסים לשם עידוד צמיחה כלכלית. שוויים של הנכסים האלה הוערך ב-2003 בכ-800 מיליון דולר.²⁷

²² Inge Amundsen and Basem Ezbidi, *Clientelist Politics – State Formation and Corruption in Palestine 1994–2000*, Norway 2002, Chr. Michelsen Institute, 8, 14–20.

²³ Ariel Ben Yishai, "Palestinian Economy, Society and the Second Intifada", *MERIA Journal*, Vol. 6, no. 3, September 2002, p. 2.

²⁴ Palestinian Economic Council for Development and Reconstruction.

²⁵ ה"מונופולים" המפורסמים כוללים סוכר, דלק, בשר קפוא, שמן, מלט, פלדה, עץ, סיגריות.

²⁶ Palestine Commercial Services Company.

²⁷ "Palestine Investment Fund Annual Report 2003" www.palestineinvestmentfund.com.

ערפאת, שההון האישי שלו נאמד בסכומים של 300 מליון עד 1.8 מיליארד דולר, הוא הגורם המרכזי בניהול המשק הפלסטיני. הוא המושך בחוטים במינוי חברי הנהלה של חברות הפועלות ברש"פ ובמתן הטבות שונות. מלבד השמועות על אודות ההון שערפאת העביר לחו"ל ועל חשבון הבנק שלו בבנק לאומי בישראל (נחשף ב-1977, ובו 300 מיליון דולר), יודעים ברש"פ לספר על "האוצר השני" (אלצנדוק אל-ת'אני) של ערפאת, אשר ממנו הוא מחלק כספים למנגנונים ולבעלי ברית פוליטיים. נוסף על כך, מעביר ערפאת סכומים נכבדים (על פי חקירה הנערכת בצרפת – עשרות מיליונים) לאשתו סוהא בפריס. אין מידע ברור על אופן ניהול כספיו. חלק מכספיו מנוהל ישירות בידי או באמצעות חברת ההשקעות "אל-בחר" המנוהלת על ידי איש כספים של ערפאת, האשם אבו נדא. חלק מנוהל על ידי אנשי הכספים הוותיקים של אש"ף. הבולטים בקבוצה זו הם מחמד רשיד (ח'אלד סלאם), האשם אבו נדא, מחמד שתייה (מנכ"ל PEDCAR) וראש לשכתו של ערפאת בקהיר, רמזי ח'ור.

התאגיד הכלכלי הבולט ב"מגזר הפרטי" הפועל בשטח היום והחולש על חלק ניכר מהפעילות הכלכלית הפלסטינית הוא PADICO (Palestine Development and Investment Company). החברה נוסדה ב-1993 כדי לפקח על מגזרי ההשקעה, ניירות הערך והתיירות ולנהל אותם, אך היא הפכה מוקד הכוח הכלכלי הראשי במגזר הפרטי של הרש"פ. חברת PADICO מעורבת ברוב המיזמים הגדולים של הרש"פ דרך חברות הבת שלה²⁸, השולטות בתחומים מרכזיים של הפעילות הכלכלית ברש"פ. מאחורי PADICO עומדים מספר גופי השקעה בינלאומיים הקשורים לאילי הון פלסטיניים גולים. הבולטים שביניהם הם: הבנק הערבי בראשות חסיב צבאעי ובנק עמאן קהיר וחברת ההשקעות "אל-מסירה" בראשות משפחת אל-מצרי.

בעלי הון מקומיים מבני המשפחות הפלסטיניות המיוחסות היושבות בשטח ברציפות מאז 1967 שואבים את עוצמתם הכלכלית ממגוון אינטרסים כלכליים באזוריהם. אלה, שהיו בני השיח המסורתיים של כל הממשלים ששלטו בשטח – ובכלל זה של יש ישראל – איבדו את מעמדם בעיני ישראל, תחילה בעקבות האינתיפאדה הראשונה, ולאחר מכן בעקבות ה"ייבוא" של אליטה ה"חוף" והמערכת הכלכלית החדשה לשטח. אלה המשפחות הבולטות בקבוצה:

- בשכם: משפחת אל-מצרי, החולשת על גופים כלכליים שונים ברש"פ בזכות ענפי המשפחה בחו"ל ובזכות בניה הממלאים תפקידי מפתח פוליטיים וכלכליים בשלטון הרש"פ (שר המסחר מאהר אל-מצרי; האני אל-מצרי; מניב אל-מצרי). למשפחת אל-מצרי השפעה רבה גם באמצעות שליטתה בעיתון היומי של הרש"פ, "אל-איאם". משפחות שכמיות בולטות נוספות הן: כנעאן, טוקאן ושכעה. שתי הראשונות קשורות מסורתית לבית המלוכה הירדני, בעוד שמשפחת שכעה מקורבת (כיום) לפת"ח.
- ברמאללה – ירושלים: משפחת חורי (בניה מעורבים ב- PALTEL וב- PADICO), אל-עלמי, אל-חסייני.
- בחברון – משפחות טריפי, עמר, נטשה, קואסמה, תמימי.
- בעזה: משפחות אל-שווא, אל-שרק, יזיגי, סראגי, אל-פארה (פלסטינים מלוס אנג'לס, בעלי חברת ACC), אבו ג'אבה, פנוש והילו.

בעלי ההון המקומיים הם לרוב השכבה המודעת ביותר למידת התלות של המשק הפלסטיני בכלכלה הישראלית ולמחיר של הניתקות ממנה. על כן יש כמובן בעלי הון המנסים להשפיע על כיוונים מדיניים ועל תהליכי קבלת החלטות ברש"פ באמצעים הכלכליים שברשותם. לרוב מדובר במאמצים למתן את רמת האלימות כדי לאפשר רמה נאותה של פעילות כלכלית ואת חידוש שיתוף הפעולה עם ישראל שהוא חיוני לעסקים. אולם, מסיבות שונות, החל מחשש מאלימות וכלה באי-רצון לצאת נגד ההסכמה הלאומית המשתקת, נציגי המגזר הפרטי שניסו את כוחם בהפעלת אמצעים כאלה למען הרגעת השטח נרתעו מניצול בוטה של כוחם ולכן העלו בדרך כלל חרס בידם.

במקביל משתמשים כל הארגונים באמצעים כלכליים כדי לגייס תמיכה בהם ולשמרה. בראש ובראשונה מדובר בהבטחת נאמנות – ולו בעירבון מוגבל – על ידי העסקת פעילים באופן רשמי ותשלום משכורות ותמיכות לאסירים ולמשפחות חללים. לחמאס יש גם מערכת מסועפת לתמיכה חברתית המשמשת אף היא אמצעי לגיוס תמיכה. אמצעים כלכליים פחות ישירים כוללים השפעה

²⁸ אלה כוללים: חברת התקשורת PALTEL ואת חברת התקשורת הניידת JAWWAL, את חברת הנדל"ן AQARIA, את חברת פיתוח התיירות PTIC (הכוללת גם את החברה לפיתוח תיירות בירושלים JTI) ואת החברה להשקעות בתעשייה PIIC, הבורסה הפלסטינית PSEM, חברת החשמל Palestine Electric Company והחברה לפיתוח והשקעות PIEDMC.

באמצעות השליטה בשירותים מונופוליסטיים, במתן רישיונות, בתיווך בין פלסטינים לגורמים שראליים ועוד.

עמוד התווך של המשק הפלסטיני לאחר אוסלו היו אילי ההון הפלסטיניים מחו"ל והחברות שבשליטתם. ביניהם בולטים מיליונרים כמו שייח עומאר אל-עקאד מערב הסעודית (מבעלי חברת APIC המתכנתת "פרויקטים ארוכי טווח" ברש"פ ומעורבת בחברת החשמל הפלסטינית), עבד אל-מג'יד שומאן (מבעלי "הבנק הערבי" וממייסדי אש"ף והקרן הלאומית הפלסטינית), חסיב סבאע' וסעיד ח'ורי (מבעלי CCC), צביח אל-מצרי, עבד אל-מחסן קטאן (מלוונדון) ומניב אל-מצרי (נשיא PADICO). מאז פרוץ האינתיפאדה הלכו התמעטו ההשקעות האלה. חוסר הביטחון הפיזי ואי-קיום שלטון החוק בשטחי הרשות הפלסטינית ריפו אף את ידיהם של פילנתרופים פלסטיניים מסורים ביותר. בנסיבות אחרות עשויים אישים אלה לשוב ולמלא תפקיד בטיפוח מנהיגות מקומית בתיאום עם גורמים בינ"ל שעמם הם קשורים (ארה"ב, ירדן, כוויט).

הנהגת "החוץ" – "המשמרת הותיקה"

עם "המשמרת הותיקה" נמנים בעיקר מנהיגי ה"חוץ" שנכנסו לשטחים עם ערפאת בעקבות הסכמי אוסלו. הלגיטימציה של הנהגה זו נשענת על אלה: נרטיב התבוסה והגלות של 1948 (אל-נכבה); ה"מנדט" שנתן הקולקטיב הערבי לאש"ף לייצג את הבעיה הפלסטינית; הכרה, יוקרה וניסיון בזירה הערבית ובזירה הבינלאומית; קשרים עם מדינות ערב; שליטה בכספים; הסכמי אוסלו; ברית עם משפחות האליטה של הגדה המערבית ועזה (הלא-פליטים); כוח כפייה הנגזר משליטתו בפועל במנגנוני הרשות הפלסטינית.

מבחינה ארגונית הנהגת ה"חוץ" משולבת בכל המוסדות של אש"ף והרש"פ. הגופים הבכירים של מוסדות אלה הם הוועד המרכזי והמועצה המהפכנית של פת"ח והוועד הפועל והמועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) של אש"ף. ההרכב של מוסדות פת"ח מעיד בעליל על מגמת העברת מרכז הכובד מה"גולה" אל הגדה המערבית ועזה. שלושה-עשר משבעה-עשר חברי הוועד המרכזי נמצאים בשטח וארבעת הנותרים בחו"ל (ירדן וסוריה).²⁹ רק חבר אחד בוועד המרכזי (זכריא אל-אע'יא) הוא איש ה"פנים". גם מי שאחראי על "הגיוס והארגון" הוא חבר הוועד המרכזי מהנהגת ה"חוץ", האני אל-חסן. הרכב הוועד הפועל של אש"ף ממחיש אף הוא את הבכורה של ה"חוץ". נציגי ה"פנים" היחידים הם מקורבי ערפאת מובהקים. חברי הנהגה נעדרים לגיטימציה שלטונית משל עצמם ושואבים את הלגיטימציה שלהם מסמכותו של ערפאת. זוהי קבוצה מבוגרת יחסית, רוב הנמנים עמה בגיל 65-75. אין לתמוה לכן שיעד ראשי במאבק של "צעירי" הפת"ח הוא "הצערות" הוועד המרכזי.

חרף משברים פנימיים שונים התאפיינה הנהגת ה"חוץ" ההיסטורית בלכידות יחסית. מוצאם של רוב אנשי הנהגת ה"חוץ" הוא שטח מדינת ישראל או חבל עזה ומיעוטם יוצאי הגדה המערבית. גילם וחוויותיהם המעצבות דומים גם אם תפישותיהם הפוליטיות היו שונות לאורך הדרך.³⁰ לרובם אוריינטציה למדינות האזור – בעיקר לירדן ולמצרים, אך יש בהנהגה הבכירה גם מקורבי סוריה. ולרובם קשר הדוק ומתמשך עם ערפאת. אף לא אחד מהפילוגים באש"ף (פרישת אבו נצ'אל, מרד אבו מוסא) הונהג על ידי מנהיג מהשורה הראשונה של הארגון. היחסים בין ערפאת וחבריו לתנועה היו, מאז ומתמיד, רצופים מריבות, "ניתוק יחסים", נסיעות של בכירים למחוזות רחוקים ולבסוף התפייסות. גם פרשת אבו מאזן מעידה על הרתיעה של בני קבוצה זו מקריאת תגר קיצונית על ערפאת.

²⁹ הוועד המרכזי מנה עד 1989 15 חברים. בוועדת הפת"ח הוחלט להגדילו ל-21 חברים, לרבות שלושה נציגי "פנים". אולם רק שני נציגי פנים מונו. מאז נפטרו חמישה מחברי הוועד המרכזי. כיום הוא מונה שוב 15 חברים, ובהם רק חבר אחד מטעם ה"פנים". חברי הוועד המרכזי בשטחים הם: יאסר ערפאת (אבו עמאר), טייב עבד אל-רחים, רפיק נתשה (אבו אדיב), נביל שעת', אינתצאר אל-זויר (אם ג'יהאד), שריף עלי משעל (עבאס זכי), צח'יר חבש (אבו צקר), חכם בלעווי, האני אל-חסן (אבו טארק), מחמוד עבאס (אבו מאזן), אחמד קריע (אבו עלא) וזכריא אל-אע'יא (פנים-עזה). בחוף נשארו: פארוק קדומי (אבו לוטף), אחמד ענייים (אבו מאהר), וסלים זענון (אבו שאכר).

³⁰ דור המייסדים של פת"ח כולל את החברים המקוריים בוועד המרכזי של פת"ח – יאסר ערפאת, האני אל-חסן (אבו טארק), סלים זענון (אבו אדיב), פארוק קדומי (אבו לוטף), מחמד עבאס (אבו מאזן), מחמד ע'נאם (אבו מאהר). נוסף עליהם נמנים עם "דור המייסדים" ראש החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין, נאيف חוואתמה, וראש ה"מועצה הלאומית הפלסטינית" לשעבר, ח'אלד פהום.

הנהגת ה"פנים" – "המשמרת הצעירה"

בבחירות שערכה ישראל בגדה המערבית ב-1976 נבחרו ראשי ערים שנהנו מפופולאריות רבה בקרב שולחיהם וביטאו לפני הנהגת אש"ף את התחושה שהם מביעים את מאווי הציבור שלהם. אולם ראשי ערים אלה (מחמד מלחם, כרים ח'לף, פהד קוואסמה ואחרים) הכירו בעליונות ה"חוץ". אחדים אף שולבו בהנהגת החוץ (בוועד הפועל של אש"ף) אך לא הפכו לבשר מברשה. באינתיפאדה הראשונה צמחה בגדה המערבית ובעזה מנהיגות מקומית – "גיבורים מקומיים", המייצגים בעיני הציבור את האינטרסים המובהקים שלו.

אחרי הסכמי אוסלו חזרו הסמלים של נרטיב ה"חוץ" ודחקו הצידה את הנרטיב ההולך ומתגבש של ה"פנים". אולם כבר היום נמצא "דור הותיקים" בעיצומו של תהליך פינוי מקומו ל"משמרת הצעירה" של אנשי ה"פנים". רובם ילידי שנות ה-50 וה-60 המוקדמות של המאה העשרים, בוגרי האינתיפאדה הראשונה ובתי הכלא הישראליים. הם מתחלקים לפי זיקתם למשפחות אליטה מסורתיות, ערי מושבם או מקומות הולדתם או אזורי השפעתם והשתייכותם הארגונית האידיאולוגית (אסלאמית או חילונית) או המנגנונית. "המשמרת הצעירה" על גווניה השונים נבדלת מאנשי ה"חוץ" גם במקור הלגיטימציה לתביעתם להנהגה. מבחינה אידיאולוגית היא שואבת את כוחה מנרטיב חדש – האינתיפאדה, שהסבה נזק לישראל וזקפה את קומת הפלסטינים.

המבחן האמיתי של קבוצת הנהגה זו הוא בשליטה במוקדי הכוח באופן מעשי. מבחינה זו היא שואבת את הלגיטימציה למנהיגותה מהשטח: היא אינה חבה את הלגיטימציה שלה לערפאת, אולם כל עוד הוא נתפש בעיניהם כמי ששולט בכיפה, הם נרתעו מלערער על הלגיטימיות שלו כמנהיג.³¹ הקבוצה צמחה במאבק של האינתיפאדה הראשונה; היא נהנית ממערכת קשרים מסועפת במחנות עם הפלגים השונים; היא שולטת בכוח חמוש שאין עליו מגבלות של השלטון וכוח כפייה של שלטון "מאפיה" בשטח; והיא זוכה לדימוי ציבורי פחות מושחת מאנשי השלטון של הרש"פ. שליטת אישים אלה במוקדי כוח, זיקתם לאזורים שונים, קשרי החוץ שלהם עם מדינות ערב (המהווים אף הם "מכפיל כוח" בנסיבות מסוימות), נכונותן של ארה"ב ומדינות אירופה לראות בהם בני שיח ואפיקי הקשר שלהם עם אישי ציבור ישראליים הם נכסי צאן ברזל שיפרנסו אותם בעידן שלאחר ערפאת.

יש הבדל מהותי נוסף בין שתי מערכות הנהגה: ההנהגה הותיקה היא היררכית וסמכותית; הנהגת הצעירים מבוזרת ביותר, מבוססת על הסכמה לשיתוף פעולה מתוך אינטרסים ללא היררכיה כוללת, ומכאן – יותר "דמוקרטית". עם זאת, ה"דמוקרטיה" הפלסטינית הפורמלית, המגולמת במוסדות הנבחרים הפלסטיניים (המועצה המחוקקת), אינה גורם חשוב במאזן הכוחות. רוב חברי המועצה מייצגים אינטרסים משפחתיים במחוזותיהם ונמנים עם שכבת האליטה המסורתית. דווקא בשל כך השפעתם בשטח מועטה, וכפועל יוצא מכך כוח הכפייה שלהם על ההנהגה מצומצם.

באינתיפאדה הראשונה בלטה תופעת הנהגת-על של ה"פנים" של אזורים שונים, לרבות שיתוף פעולה הדוק ברמה הכלל פלסטינית. מאנשי הנהגה אלה צמחו רבים מהמוכרים היום כאנשי הנהגת השטח. "הצנחת" הנהגת תוניס לשטח החלישה את אנשי הנהגת-העל אלה; באופן פרדוקסלי דווקא קיום הנהגת-על של הרש"פ תרם לתהליך האטומיזציה של השטח. צעדי הביטחון של ישראל, ובראשם הניתוק בין הגדה המערבית לעזה, הכתרים והסגרים, תרמו אף הם לתהליך זה.

שלושה מאפיינים חשובים של חברי "המשמרת הצעירה" מקשים על הפיכתם למנהיגות מדינית: רובם צעירים בכעשרים שנה מאנשי "דור המייסדים" ולא כמקובל ב"דור המשך" בכעשר שנים; לאיש מהם אין שליטה חוצה-גזרות בשטחים, וכוחם נשען על שליטה במוקדי כוח מקומיים – מי בעזה, מי ביהודה ומי בשומרון; כולם "אנשי שטח" מובהקים ולא "מדינאים". לדור המשך של הנהגת ה"פנים" חסרים הדבק המלכד של שותפות ארוכת שנים ומכנה משותף של תולדות-חיים המאפיינים את הנהגת ה"חוץ". לכן היא חייבת להסתפק בדבק של אינטרסים, זיקה משפחתית ועסקים כלכליים משותפים. למציאות זו יש השפעה על יכולתם של בכירי קבוצה זו למלא את התפקיד המדיני שיותר אחריו ערפאת, והיא מחזקת את הסבירות שמנהיגים אלה ישאפו לקואליציות בינם לבין עצמם בצירוף דמויות "מדיניות" סמליות.

ניסיון לפרט את מעמד חברי הנהגת ה"פנים" נתקל בקושי הנובע מתהפוכות תכופות בהיערכות האישים השונים במערכת. אולם תהפוכות אלה נקשרות במידה רבה לקשריהם עם ערפאת, אשר ברצותו יקרבים, וברצותו – ירחיקם. חלק מחברי הנהגת הפנים המחישו את כוחם בעת שנבחרו למועצה המהפכנית של פת"ח ולמועצה המחוקקת של הרש"פ.

³¹ להוציא הצהרות חריגות שלפיהן, גם אם ערפאת יורה להפסיק את האינתיפאדה, לא יצייתו לו.

הרקע האישי של האישים הנחשבים כ"הנהגת הפנים" הוא מגוון. חלק מהם שואבים את כוחם מפעילות באינתפאדה הראשונה ומתקופות מעצר ארוכות בישראל, אחרים גורשו על ידי ישראל, פיתחו את מעמדם בעת שהותם בחוץ ושבו לשטח כשהם מחזיקים את מעמדם השורשי בשטח בגיבוי של הזיקה להנהגת ה"חוץ". יש מהם שזכו למעמד דווקא בגין מעורבותם בפעילות המדינית מול ישראל לאחר הסכמי אוסלו, ואחרים דווקא שואבים כוח מהתבדלותם מהנהגת הרש"פ ומדימוי של "אופוזיציונרים" נקיי כפיים.

הדוגמאות המובהקות בתוך קבוצה זו לפעילי "פנים" שכבר רכשו מעמד מדיני כלשהו הם ג'בריל רג'וב, מחמד דחלאן, מרוואן ברע'ותי, קדורה פארס, מחמד חוראני, ג'מאל שובכי וחתם עבד אל-קאדר. שני הראשונים מייצגים את כוחות הביטחון, ולמעשה – את כוחות השטח של האינתפאדה הראשונה שחברו להנהגת תוניס. מעמדם זה מעניק להם אמנם יתרון על פני אנשי השטח שמחוץ למעגל בכירי הרש"פ, אך בנסיבות מסוימות עלול שכרם בזיהויים עם "השלטון" של הרש"פ לצאת בהפסדם דווקא בשל זיקה זו לגורם מושחת ושנוא על הציבור.

לעומתם ניתן למצוא כאלה שנותרו "מנהיגי שטח" מובהקים כגון אחמד ע'נים (ראש פת"ח באזור ירושלים), סמיר משהרווי (ראש צעירי הפת"ח בעזה), עצאם אבו בכר (קלקיליה), עבדאללה אבו סמהדנא (עזה). בדרג הנמוך יותר ניתן למצוא "מנהיגי כנופיות" מקומיים כגון זכריא עבידי בג'נין, בני משפחת עביאת בבית לחם ואחרים. האחרונים מייצגים כוחות שטח שנותרו כאלה; אין להם הנגישות למשאבי הרשות שיש למנהיגי ה"גרעין" שלה, אך יש להם שליטה "אותנטית" בשטח, ושמן נקי יחסית לעומת כל אנשי הרש"פ שדבק בהם שחיתות.

בהיעדר מנהיג מקובל שרוב בכירי פת"ח ב"פנים" ייאותו לסור למרותו, יקשה עליהם להגיע לרמת אמון הדדי שתאפשר גיבוש הנהגה משותפת. מכאן שבתסריט של התפוררות תפחת חשיבותם וידרוך כוכבם של מנהיגי הדרג השלישי של "הנהגת הפנים" – פעילי השטח המוכרים עתה רק באזוריהם, אך העשויים להיות עמוד השדרה של מנהיגות רב-קוטבית עתידית.

מוקדי הכוח והמשא-ומתן המדיני

מבחינת ישראל החשיבות הגדולה ביותר של המעבר מ"דור הוותיקים" ל"דור הצעירים" טמונה בשוני – אם הוא אמנם קיים – ביחסם להסדר אפשרי עם ישראל. כנציג המובהק של "דור המייסדים" ערפאת מייצג את הבעיה של פליטי 1948, והוא השכיל לכפות את האינטרס שלהם גם על רוב ציבור תושבי הגדה המערבית (לציבור העזתי יש יותר אינטרסים משותפים עם דור הוותיקים בשל שיעורם הגדול של הפליטים באוכלוסייתו). השאלה היא אם המרכזיות של "בעיית 1948" שמגולמת ב"זכות השיבה" והאסטרטגיה של העדפת האינטרסים של פליטי 1948 על פני "בעיית 1967" (האינטרסים של האוכלוסייה הקבועה) היא תפישה אישית של ערפאת, שאותה הוא כפה על הזירה הפלסטינית. אם כן, עד כמה עמוקה המחויבות לתביעה ל"זכות השיבה" בקרב תושבי השטחים ודור המנהיגים המייצג אותם? התשובה לשאלה זו מרכזית להבנת השפעת הסתלקותו של ערפאת על תהליך שלום עתידי.

מענה חלקי לשאלות אלה ניתן למצוא בסקרים הנערכים בקרב הציבור הפלסטיני.³² נדמה שמשאלות הלב של רוב האוכלוסייה מופנות להסדר מעשי עם ישראל שיכלול יחסי שלום עם גבולות פתוחים ואפשרויות תעסוקה בישראל. אולם מכל הסקרים עולה גם רתיעה מחציית קוים אדומים אידיאולוגיים ותרבותיים בתחומים אלה: ויתור רשמי על זכות השיבה; הגבלת הסתה; מהלכי כוח נגד ארגוני אופוזיציה המסיתים ומפעילים טרור נגד ישראל (מהלכים הנתפשים כ"פתנה").

³² בעיקר הסקרים של המרכז הפלסטיני למחקר, מדיניות וסקרים – PSR – בהנהלת ח'ליל שקאקי.

”החוץ” – תמונת המצב

חיבור זה מתמקד בזירה הפלסטינית הראשית והרלוונטית ביותר לישראל – הגדה המערבית וחבל עזה. אולם בענייני פלסטיניות ”מסורתיות” היא רק אחת הזירות. לצדה קיימת מבחינת מערכת השיקולים האידיאולוגית והפוליטית הפנימית גם התפוצה הפלסטינית – ובראשה הפליטים החיים בלבנון, בסוריה ובירדן.

החיבור הפלסטיני ב”חוץ” רובו ככולו מוגדר פליטים. מעמדו המשפטי (למעט בירדן) מקשה עליו לקיים סוגי פעילות כלכלית המשמשים לבניית אליטה חברתית (בעיקר נדל”ן ומקצועות חופשיים). המבנה החברתי של האליטות של ”החוץ” משקף מציאות זו. יוצאי המשפחות הבולטות של החברה הפלסטינית מלפני 1948 כמעט אינם ממלאים תפקיד הנהגתי בריכוזי הפליטים בלבנון ובסוריה. לעומת חיבור הפליטים בגדה המערבית, בעזה ובירדן, לפליטי סוריה ולבנון אין כמעט קשר שוטף עם קרובי משפחה מקרב ערביי ישראל.

במהלך תקופת הסכמי אוסלו הלכו ונשחקו מעמדם של הפלסטינים ב”חוץ” והשפעתם על הניהול השוטף של המדיניות של הזרם המרכזי הפלסטיני (הזרם האסלאמי שונה והוא יידון בהמשך). הניתוק המתמשך בין יאסר ערפאת למשטרו של חאפט’ אל-אסד נמשך גם בתקופת בנ-יורשו והקשה על ערפאת את הגישה לפלסטינים תושבי המחנות בלבנון ובסוריה. גם כאשר היה לערפאת חופש תנועה בחו”ל, הוא לא פקד את לבנון מאז גירושו מטריפולי בידי הסורים ב-1985. מגעיו עם המשטר הסורי ועם פעילי מחנות הפליטים בגזרה זו התנהלו באמצעות שליחים. כך נוצר מצב שהפוליטיקה הפלסטינית הלבנונית-סורית הלכה ונפרדה מזו של ההנהגה הפלסטינית / אש”ף, שהתמקדו יותר ויותר במתרחש במחוזות מושבם – הגדה המערבית ועזה.

מעבר בסיס הכוח הפוליטי של הנהגת אש”ף מציבור הפליטים בלבנון לאוכלוסייה הקבועה בגדה המערבית ועזה (ולעניין זה ניתן להתייחס גם לתושבי מחנות הפליטים באזורים אלה כאוכלוסייה קבועה) השאיר חלל ייצוגי והנהגתי מעשי אצל הראשונים. השליטה הסורית במדינה והשליטה הדומיננטית של חזבאללה בדרום לבנון נתנו את אותותיהם באוריינטציה הפוליטית של מחנות הפליטים, לרבות האוריינטציה של תנועת הפת”ח בדרום לבנון. בלבנון צמחה שכבה של מנהיגים מקומיים הפועלים כמנהיגי כנופיות (warlords) במחנות הפליטים. חלק מאלה קשורים פורמלית לתנועות האם שלהם, שמרכזיהן עתה בגדה המערבית ובחבל עזה, אך למעשה הם פועלים באופן עצמאי על פי צורכי הזירה הלבנונית.³³

אמנם ברוב המקרים לא התחולל פילוג רשמי, ואין גורמים אלה קוראים תגר על ייצוג הפלסטינים על ידי הנהגת ערפאת, אך ברור לשני הצדדים שלהנהגה הפלסטינית ברמאללה או בעזה יש סדר יום פוליטי, שאין בו כדי לתת מענה מעשי לבעיית הפליטים בלבנון, אשר אינם רואים עצמם ”שבים” לגדה המערבית ולעזה – אזורי ”פלסטיין” שמעולם לא חיו בהם (מדובר בפליטי צפון ישראל שאין להם זיקה ישירה לגדה המערבית, ולא כל שכן לעזה) ובהם, ניתן להניח, לא יהיו רצויים. זיקתם לשטחים מוגבלת. לכן השפעתם על השטח עשויה להתבטא בעיקר באמצעות פעילות טרור מונחית מלבנון בחסות סוריה.

הזירה הפלסטינית בירדן שונה. קשרי הדם והכלכלה ואף יחסי הגומלין היומיומיים בין תושבי הגדה המערבית ובין הפלסטינים בירדן נרחבים לאין ערוך מאלה הקיימים עם הפלסטינים בלבנון. אולם גם הפלסטינים בירדן אינם קבוצת ההתייחסות (constituency) הפוליטית הטבעית המובהקת של הנהגת אש”ף: כבר מאמצע שנות ה-70 של המאה העשרים היה התנאי הירדני לשיתוף פעולה עם אש”ף אי-התערבות בענייני הפלסטינים בגדה המזרחית ויותר על התביעה לייצג ציבור זה.³⁴

³³ כולל אנשי פת”ח ותיקים כסולטאן אבו אל-עינין (הממשיך להיות מזוהה פורמלית עם ערפאת) ומניר אל-מקדאח (המתנגד להנהגה אך ממשיך להיות ”פת”ח”).

³⁴ ראו שמואל בר, **הישות הירדנית – שיקום, שינוי והמשכיות – היסטוריה פוליטית של ירדן 1971-1979**, עבודת דוקטור, תל אביב 1988, 92, 142-147.

יתר על כן, מעמדם האזרחי של הפלסטינים בירדן (בעלי אזרחות ירדנית) ומידת שילובם בחברה הירדנית מציבים אותם במעמד שונה ממעמד אנשי הפזורה הפלסטינית האחרים.³⁵ מעמד זה מתבטא גם בדרך שבה מגדירים הם את זהותם; לפי סקר מ-2001 רק 29 אחוזים מהפליטים בירדן הגדירו את עצמם כפלסטינים, בעוד ש-64 אחוזים ראו את עצמם כירדנים ממוצא פלסטיני, ו-22 אחוזים – כערבים.³⁶ בירדן קיימת גם אליטה כלכלית פלסטינית מגובשת הנהנית ממעמד כלכלי וחברתי חזק (רובה מאזור שכס, אך לא נפקד גם מקומם של יוצאי ירושלים וחברון. בולטות בהקשר זה משפחות אל-מצרי, נאבלסי, טוקאן). משפחות אלה קשורות בעבותות של שיתוף פעולה רב-שנים עם חצר המלוכה הירדנית.

גם במדינות המפרץ ובמערב בולטים מספר בעלי הון פלסטינים הקשורים לירדן ולמדינות המפרץ (הבולטים ביניהם עבד אל-מג'יד שומאן – מייסד הבנק הערבי, משפחת ח'ורי – בעלי חברת CCC ואיל ההון חסיב צבאע'). הם בעיני עצמם אליטה כלכלית ומי שעשויים למלא תפקיד הנהגתי עתידי בכוח אמצעיהם הכלכליים, אך אינם ששים להיות מעורבים בפוליטיקה הפלסטינית בנסיבות של היום. מצבם האזרחי המשופר של הפלסטינים בירדן מתבטא גם בכך שרק 52% מהפליטים בירדן ראו את עצמם ממלאים תפקיד כלשהו בבניית המדינה הפלסטינית. והרי לא מדובר כאן באחוז מכל האזרחים ממוצא פלסטיני אלא דווקא מן הציבור האמור לחוש זהות פלסטינית מובהקת.

בעוד שהזרם המרכזי של אש"ף "עקר" מה"חוץ" ל"פנים", נותרה ההנהגה הראשית של חזיתות השמאל (ג'ורג'י חבש, אחמד ג'יבריל ואחרים) ושל הזרם האסלאמי (מנהיגי החמאס והג'יהאד האסלאמי הפלסטיני) בחוץ. הראשונים, שהם נציגים מובהקים של צמרת אש"ף ההיסטורית ומייצגים פלגים ותיקים, כוחם תש במהלך תקופת יישום הסכמי אוסלו. זיקתם לסוריה מצמצמת את מרחב התמרון שלהם, אם כי חידוש פעילות הטרור שלהם בעקבות האינתיפאדה שיפר את מעמדם בשטח. נוכחותם בשטח מצומצמת הן מבחינה פח"עית הן מבחינה ציבורית. לעומתם, החמאס הוא ארגון שקרקע צמיחתו ומקור עוצמתו בתוך השטחים. אולם חיסול שיח' אחמד יאסין וד"ר עבד אל-עזיז רנתיסי והלחץ המתמשך של צה"ל על התשתית של הארגונים האסלאמיים חיזקו את כוחו של "החוץ" של ארגונים אלה על חשבון כוחות הפנים. תהליך זה התבטא גם בחיזוק הזיקה המדינית של ארגונים אלה למדינות החסות שלהם – סוריה ואיראן – והזדקקותם לארגונים מסייעים בעלי גישה אידיאולוגית דומה כגון חזבאללה.

הזיקה הפוליטית (ולעתים אף זיקה של "סוכני השפעה") של בכירים בהנהגת התנועה הפלסטינית למדינות זרות (ערביות ואחרות) הייתה מאפיין בולט של דור המייסדים. אחדים מבכירי "הנהגת החוץ" (האני אל-חסן, נאצר יוסוף) קיימו וממשיכים לקיים קשר הדוק עם חצרות המלוכה בירדן ובסעודיה ועם המשטרים במדינות המפרץ. אחרים (אבו מאזן, נביל שעת') ידועים בזיקתם לקהיר. דור ההמשך של ה"פנים" קשור פחות למדינות ערב (רובם לא חיו שנים במדינות זרות, ומגע אנשיהם עמן מוגבלים). יוצאים מכלל זה היא זיקת החמאס והג'יהאד להנהגות ה"חוץ" שלהם והזיקה של הנהגות אלה בעוצמות שונות למשטרים ולמפלגות מזרח-תיכוניים.

³⁵ הבחנה זו בולטת בנתונים הסטטיסטיים שלהלן: כ-63% מהפליטים בלבנון הם בעלי בתים בתוך מחנות הפליטים, ולפלסטיני אסור להחזיק אדמות (שיעור יחידי הסגולה שהם בעלי אדמות אינו גדול מ-1%). לעומת זאת, כמחצית מהמוגדרים בירדן פליטים הם בעלי בתים מחוץ למחנות הפליטים, ו-11% הם בעלי אדמות בירדן. רמת ההכנסה הממוצעת של הפליטים בירדן גבוהה מזו של אחיהם בלבנון או בגדה המערבית ובעזה. ראו חיליל שקאקי, "דעת הקהל הפלסטינית", סוגיית הפליטים הפלסטיניים וזכות השיבה, אפרים יער ותמר הרמן (אחראים אקדמיים), תל אביב 2003, מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום, 28-40.

³⁶ חיליל שקאקי, שם 39.

"עזבונו" של ערפאת

גורמים משפיעים

בבוא העת יכלול "עזבונו" הפוליטי של ערפאת כמה תפקידים – רשמיים ובלתי-רשמיים, ארגוניים – בפת"ח ובאש"ף – ומדיניים – מטעם אש"ף, בייצוג הפלסטינים בזירה הערבית, המוסלמית והבינ"ל ומטעם הרש"פ. הגבולות בין תפקידים אלה אינם חדים, וקשה להגדיר מתוקף איזו סמכות פועל ערפאת בעניין זה או אחר. ערפול זה משרת אותו, אך יהיה לרועץ ליורשיו בבואם לחלק את הירושה ביניהם. לפי טיבעו של המשטר שהקים ערפאת, אין זה צפוי שירש יוותר בטרם יפנה את הזירה. בהיעדר "בן יורש" (דוגמת היורשים במשטרי הבעת' בסוריה ובעיראק וכפי שעשוי לקרות במשטר מבארך במצרים) לא צפוי שערפאת "יסמן" יורש רשמי, שכן בנסיבות השוררות בזירה הפלסטינית, יהיה בצעד כזה כדי לפגוע במעמדו כמנהיג-על יחיד וחיוני.

עם הסתלקותו של ערפאת יתעורר הצורך – או לפחות הרצון – לאייש תפקידים בארגונים המרכיבים את הרשות. חלק מתפקידים אלה הם התפקידים הפורמליים שערפאת עצמו ממלא; אחרים עשויים להיווצר עם היעלמותו מהזירה. בשני המקרים אין ודאות שיעלה בידי הפלסטינים למלא את הריק הפוליטי שייווצר בכל התחומים. כבר היום גורמים בכירים ברש"פ מזכירים את שיטת ה"טריומווירט" כפתרון אפשרי. גם אם ייעשה מינוי היורש באופן מסודר, לא נראה שתימצא אישיות אחת שיוסכם להעביר אליה את כל התפקידים של ערפאת. סביר אפוא שיפוצלו התפקידים הרשמיים בין יורשים שונים. בכך תישחק העוצמה של כל תפקיד, שכן כוחו של ערפאת הוא בעיקר בחיבור הסמכויות הרבות ובריכוזן.

שאלת המפתח היא אם יש בכוחה של המערכת הפלסטינית להצמיח מנהיגות לאומית מוסכמת לאחר היעלמו של ערפאת. לכאורה, התפקיד הפורמלי המרכזי שמחזיק ערפאת – מנקודת המבט של יורשיו – הוא נשיאות הרשות הפלסטינית. העתקת מרכז הכובד מהנהגת ה"חוץ" להנהגת ה"פנים" תהפוך את ראשות אש"ף – אם יפוצלו התפקידים – לראשות של גוף שמסמל ערכים ותפישות שאבד עליהם הכלח. גם את התפקיד ה"צבאי" הרשמי של ערפאת יהיה קשה להוריש שכן אין מתחתיו היררכיה מסודרת שניתן להכפיף ליורש.

בבואנו לשרטט את דמותה של מנהיגות פלסטינית עתידית אפשרית עלינו להבחין בין מסורת של קיום הנהגה מדינית מוסכמת ובין דפוס של שלטון מבוזר בפועל: האחת מבטאת מענה למאויים לאומיים של שאיפה לעצמאות וממלכתיות, "אתוס לאומי" שחרת על דגלו "אחדות לאומית" ומסורת של קיום הנהגה לאומית המייצגת את העניין הפלסטיני כלפי העולם וישראל; האחרת משקפת מציאות מתמשכת של מדיניות "הפרד ומשול" ותת-תפקוד ממשלי שהנהיג ערפאת, ואלה יצרו יחסי כוחות בשטח שמקשים על גורם אחד לכפות מרותו על זולתו.

הציפייה להינתקות מעזה ומצפון הגדה המערבית משפיעה כבר עתה הן על ההנהגה בשטח במקומות שמהם ישראל תיסוג הן על מעמדם היחסי של "הטוענים לכתר" ההנהגה המדינית. בעטיה ניצת מאבק שליטה בעזה עם סממנים של מרידה בסמכותו של ערפאת – מאבק שהוא מעין "הקדמה" של המאבק שהיה מתנהל בלאו הכי לאחר הסתלקות ערפאת. אם מאבק זה יוכרע בטרם יסתלק ערפאת, ייהנו השטחים שבהם ישלטו המנצחים מיציבות יחסית לעומת אזורים אחרים, והם עצמם ייהנו ממעמד משופר במאבק על ההנהגה המדינית הייצוגית. בהיעדר הסדרים עם ישראל למעבר בין עזה לגדה המערבית, יתחדדו ניוודי האינטרסים בין שני חלקי פלסטין; גורמים של הרש"פ שבסיסי הכוח שלהם בגדה המערבית לא יוכלו לבוא לידי ביטוי במידה מספקת בעזה.

כבר היום ניצב החמאס על פרשת דרכים אסטרטגית. מהלכי הכוח שנקטה ישראל נגד גורמי טור בכלל ונגד הארגונים האסלאמיים בפרט החלישו את הארגון ושיפרו את הסיכויים לכינון שלטון של הזרם המרכזי בשטחים שמהם תיסוג ישראל. עם זאת, גם אם נחלש – יוכל החמאס להפריע לתהליך התגבשות שלטון מסודר ולפגוע ביכולתו של שלטון כזה להגיע ל"מודוס ויוונדי" עם ישראל על חשבוננו.³⁷ ישחקו לידי הפרשנות הפלסטינית לתכנית ההינתקות (לא "עזה תחילה" אלא "עזה בלבד"), הדימוי המושחת של האישים המרכזיים בשלטון והפרופיל הגבוה של מעורבות גורמים זרים (מצרים, ירדן, בריטניה, ארה"ב וישראל). מכל מקום, הארגון יצטרך לקבוע את המידה שבה יקבל את מרות השלטון הזה, אם ייענה להזמנה להשתתף בו ואיך יתמודד עם דרישות אפשריות לאיפוק בתחום הטרור בנימוק שמעשים אלה גוררים פעולות תגמול ישראליות.

³⁷ "תכנית ההינתקות עשויה להציב איום של ממש לאחדות העם הפלסטיני ולהוביל לצמיחת ישות נבדלת בעזה. בכך עשויים ה warlords למלא את החלל"; שיחה עם ח'ליל שקאקי, מרס 2004.

הדרך שבה ירד ערפאת מהבמה – מוות טבעי פתאומי, דעיכה בגין מחלה, התנקשות של ישראל או של גורם פנימי – מעמדו האישי והפוליטי באותה עת, הנסיבות שישררו במו"מ המדיני עם ישראל ורמת האלימות באותו זמן ישפיעו על הדרך שבה יתמודדו הפלסטינים:

- דעיכה אישית של ערפאת קודם הסתלקותו תיתן שהות לכוחות שטח להיערך ותשפר את הסיכויים להתגבשות שלטון ולשמירה על סדר. מן הצד האחר, אם יסתלק ערפאת באופן פתאומי, עלול מאבק הירושה ללבוש צורה אלימה יותר. במסגרת מאבק הירושה סביר שישראל תואשם במוותו של ערפאת, והמצב ינוצל להסלמת האלימות – הן הפח"עית הן ה"עממית".
- מעמדו של ערפאת בעת הסתלקותו אף הוא יהיה גורם משפיע. "מורשתו" ו"צוואתו" יזכו להד ציבורי רחב יותר אם במוותו סימל ערפאת את "המנהיג במצור". לעומת זאת, ככל שתגבר קריאת התגר על סמכותו, יתקחה דימוי זה.

אשר לתנאים האחרים, הסתלקותו של ערפאת כשרמת האלימות עם ישראל גבוהה עלולה לחזק את גורמי השטח הקיצוניים ולדחוק לשוליים את האישים המזוהים עם תהליך מו"מ עם ישראל. מן הצד האחר, חילופי הנהגה בעת מו"מ עם ישראל, בזמן הפסקת אש או במצב של רגיעה עשויים לחזק את ידי המזוהים עם מו"מ כזה. זאת, במיוחד לאור העובדה שחילופי הנהגה יכולים להתפרש כראשיתה של רפורמה בהנהגת הרש"פ, שהיא דרישה בסיסית של "מפת הדרכים", ומימושה בפועל בעקבות הליכתו של ערפאת יוכל להעניק תנופה מחודשת לטיפול האמריקאי במו"מ המדיני.

יורשי "הסמל"

מינוי פורמלי של הנהגה מדינית מוסכמת, אין משמעה בהכרח גם הורשת מעמדו הסמלי של ערפאת להנהגה זו. ערפאת מייצג בעיני עמו ארבעה הישגים שצבר מראשית עמידתו בראש המאבק הפלסטיני: המאבק בישראל על ידי הפלסטינים עצמם (לעומת "רפיון הידיים" הערבי); "עצמאות ההחלטה הפלסטינית"; "בלעדיות הייצוג" של הפלסטינים על ידי אש"ף; ההכרה הבינלאומית וההישגים ההסברתיים והדיפלומטיים של הפלסטינים.

באשר למעמדו של ערפאת כ"סמל המאבק", הרי מעורבותו בתהליך המדיני – בין שהייתה כנה ובין שלא – עמעמה בעיני הציבור הפלסטיני את מעמדו כסמל של "הלוחם". זאת ועוד – שתי האינתיפאדות והמאבק של החמאס וחזבאללה נגד ישראל תרמו לפנתיאון ה"נאבקים" בישראל אישים נוספים ואף עקביים יותר. סיסמת "המאבק המזוין" כ"דרך היחידה לשחרור פלסטין" "מהנהר ועד הים" ננטשה מזמן על ידי פת"ח, ולא נראה שיש בזרם המרכזי הפלסטיני מי שנוטה להחיותה; המאבק המזוין הוא עבור פת"ח אמצעי כשר לצד המאבק המדיני. לעומת זאת, השתרש אתוס המאבק המזוין בתפישת העולם של הזרם האסלאמי, הנתפש על ידי רבים במחנה הפלסטיני כ"יורש" אמיתי של תנועת פת"ח בראשיתה.

דומה שההישג הפלסטיני של ייצוג עצמי (קרי: ייצוג הפלסטינים על ידי נציגיהם באמצעות אש"ף ולא בחסות מדינות ערב, כפי שהיה עד השתלטות ערפאת על אש"ף ב-1968) אינו תלוי בערפאת ולא ייפגע עם הסתלקותו. הנסיבות הבינלאומיות שהעניקו בעבר לגיטימציה לאפוטירופסות כלל-ערבית או לייצוג הפלסטינים בחסות של מדינה ערבית כלשהי (ירדן, מצרים או אף עיראק של קאסם) התחלפו בהכרה בינלאומית רחבה בזכות ההגדרה העצמית לעמים. לכן הייצוג העצמי של הפלסטינים הוא עובדה קיימת, ואין למדינות ערב החשובות או הרלוונטיות (מצרים, ירדן, סוריה) יכולת או עניין לנסות להפקיע שוב באופן פורמלי את הייצוג של הבעיה הפלסטינית ולהעבירו לידיהן. ניתן אפוא להניח שכל הנהגה פלסטינית שתקום ותתקבל על ידי הפלסטינים עצמם תתקבל גם על ידי מדינות ערב והקהילה הבינ"ל כמי שמוסמכת להכריע בדבר זכויות הפלסטינים. יחד עם זאת, בזרם המרכזי הפלסטיני נשמעים קולות הקוראים להישענות רבה יותר על ירדן ועל מצרים עד כדי חידוש הרעיונות של מו"מ באמצעות "משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת" וקונפדרציה ירדנית-פלסטינית. ירידתו מהבמה של ערפאת, המגלם את המאבק על הייצוג העצמי, עשויה לעודד מגמות אלה.

עם הסתלקותו של ערפאת דומה שתחלוף מן העולם תפישת "בלעדיות הייצוג" של הפלסטינים על ידי אש"ף. עיקרון זה מבוסס על הסכמת הפלגים השונים ואליטות מקומיות שייצוג האינטרס הפלסטיני במשא-ומתן או בזירה הבינלאומית ייעשה בחסות אש"ף בהנהגת ערפאת. בפועל, עצם כינונה של הרשות הפלסטינית פגע בעיקרון זה. התפוררותה פתח לייצוג עצמאי של מוקדי

הכוח השונים מול גורמים זרים ללא תלות בהנהגה המדינית. יתר על כן, כבר באינתיפאדה הראשונה טען החמאס כי הוא מייצג ארבעים אחוז מהפלסטינים, ולכן הוא ראוי לייצוג בהתאם.³⁸

הזרם האסלאמי השלים עם הבכורה של הזרם החילוני (פת"ח / אש"ף / רש"פ) אם בשל הכרה ביתרונות של המעמד הביני"ל של ערפאת ואם משום שהרתיעה הדתית מעימות פנימי (פתנה – מאבק פנימי בין אחים שאסור באסלאם באיסור חמור) גברה על שיקולים אחרים. גם אם אין זה צפוי שחמאס יתבע לעצמו את "בלעדיות הייצוג", הרי שעם לכתו של ערפאת סביר שבכל שקלא וטריא על עיצוב מנהיגות חדשה יערער הזרם האסלאמי על תפישת "בלעדיות הייצוג" על ידי אש"ף וידרוש להיות שותף בייצוג הפלסטינים.

הירושה הפורמלית – פת"ח ואש"ף

קיומה של הנהגה מדינית לאומית מוסכמת נובע, כאמור, מדבקות באתוס לאומי ומצורך של ייצוג בזירה הבינלאומית. נוסף על כך, אין בקיום הנהגה כזו כדי לפגוע באינטרסים של גורמי השלטון בשטח, כל עוד אין היא מבקשת להשליט את מרותה בתוך "פלסטין" פנימה. לכן סביר שבסופו של דבר יעלה בידי הפלסטינים להכתיר הנהגה – אולי קולקטיבית – שתמשיך לעסוק בצד המדיני הייצוגי.

מהאבות המייסדים של פת"ח / אש"ף נותרו מעטים, ולמעט ערפאת אין ביניהם דמויות בעלות שיעור קומה מנהיגותי או בעלות שליטה במוקדי כוח בשטח. ניתן לקבוע אפוא שעם הסתלקותו של ערפאת תרד מהבמה הפוליטית גם "המשמרת הוותיקה" של התנועה הפלסטינית. "חילופי משמרות" אלה מסמנים גם את העברת הלפיד למנהיגי "פנים", שכן אין ל"חוץ" דור המשך המצוי בשטח. שרידי ההנהגה הוותיקה של אש"ף שנותרו בחוץ (דוגמת פארוק קדומי) נעדרים השפעה כלשהי בתוך השטח, ואילו לחברי "דור ההמשך" המזוהים עם ה"חוץ" בתוך הרש"פ (אבו מאזן, אבו עלא, האני אל-חסן) אין שליטה בכוחות חמושים שייתנו למהיגותם גיבוי בשטח.

ערפאת ממלא שורת תפקידים פורמליים בפת"ח, באש"ף וברש"פ המחייבים לכאורה מינוי ממלא מקום רשמי. תפקידיו כוללים את המשרות האלה: נשיא הרש"פ, יו"ר הוועד הפועל של אש"ף, יו"ר הוועד המרכזי של פת"ח והמפקד העליון של כוחות אש"ף. מתוקף תפקידים אלה נטל ערפאת במשך הזמן סמכויות ותפקידים נוספים: "המפקד העליון של הכוחות המזוינים הפלסטיניים" ויו"ר של גופים וארגונים בלתי-משלתיים המסונפים לרש"פ (בעיקר בתחומים כלכליים כגון מים, אנרגיה, תעשייה).

תהליך המינוי של יושב ראש הוועד הפועל של אש"ף נקבע בתקנון הארגון. עם התפנות התפקיד אמורים חברי הוועד הפועל לבחור מקרבם מחליף. מאחר שלפת"ח יש רוב בוועד הפועל, סביר שהיו"ר החדש ייבחר משורות נציגי פת"ח בוועד. עד לבחירת יו"ר חדש אמור יו"ר המועצה הלאומית הפלסטינית (המל"פ) (בקץ 2004 סלים זענון, אבו אדיב – חבר הוועד המרכזי של פת"ח) לכהן כיו"ר זמני של הוועד הפועל. מדברי ערפאת עצמו ניתן להבין שישאף שהתפקיד יופקד לבסוף בידי פארוק קדומי.

דפוס חילופי התפקידים הפורמליים בתוך פת"ח מורכבים יותר. תנועת פת"ח בנויה כתנועה "מהפכנית" כשב"בסיסה" הקדרים של התנועה השולחים נציגים ל"וועידה הכללית"; הוועידה הכללית בוחרת את "המועצה המהפכנית" המונה 120 חברים, וזו בוחרת מבין חבריה את "הוועד המרכזי" של התנועה. אין בפת"ח תפקיד של יו"ר וכל הוועד המרכזי נחשב פורמלית "הנהגה קולקטיבית". רשמית מונה הוועד המרכזי של פת"ח 21 חברים, אך ארבעה מהם נפטרו וטרם מונו להם מחליפים. ארבעה מחברי הוועד המרכזי בחרו שלא להיכנס לשטח הרש"פ לאחר הסכמי אוסלו, כך שהקבוצה הפוליטית הרלוונטית לקבלת החלטות בפת"ח מונה למעשה 12 חברי הוועד המרכזי הנמצאים בשטחי הרש"פ. אלה כוללים את חברי "המשמרת הוותיקה" החברים בארגון כמה עשורים (או אפילו מראשיתו) ועוד "צעירים" משטחי הרש"פ שנתווספו להנהגה אחרי 1993.

תפקידו של ערפאת כמפקד העליון של הכוחות הפלסטיניים אינו קשור בהכרח לתפקידים אלה. יש להניח שראשי הרש"פ יפעלו מיד עם הסתלקות ערפאת לקיום הליך ירושה תקין, אך בד בבד הם יידעו שזהו מהלך פורמלי גרידא וייערכו למאבק הירושה האמיתי. כל עוד ערפאת חי – וגם אם יהיה חולה מאד – הם ייזהרו שלא להצטייר כמזדרזים לעוט על השלל, אך הם ייערכו להבטיח את

³⁸ בינואר 1993 התקיים מו"מ בסודאן בחסות חסן אל-תראבי בין החמאס לאש"ף בנושא הצטרפות החמאס לאש"ף. החמאס התנה הצטרפות לאש"ף בשלושה תנאים: ביטול הכרת אש"ף בהחלטה 242; הקצאת 40 אחוזים מהייצוג במועצה הלאומית הפלסטינית (המבוססת על מפתח ארגוני) לחמאס; שינויים ארגוניים באש"ף. החמאס גם סירב לקבל את הגדרת אש"ף כ"הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני" (ההדגשה שלי, ש"ב). בעניין פירוט המו"מ דאז ראו אל-ספיר (לבנון) 2 פברואר 1993.

שימור מעמדם ואמצעי השליטה שלהם בכל משטר המשך כתנאי הכרחי להשרדותם. אולם רבים מהם יסתפקו בשימור הנתח שלהם בשלטון ולא יתמודדו על השלטון כולו.

הירושה הפורמלית – הרשות הפלסטינית

הבחירות למוסדות הרשות הפלסטינית התקיימו בראשית 1996. מאז תוכננו הבחירות להתקיים בינואר 2003, אך נדחו ללא קביעת מועד בנימוק שהערים הפלסטיניות כבושות בידי ישראל. על-פי חוק היסוד של הרש"פ מ-1997 ועל-פי טיוטת חוקת הרש"פ מ-2001, במותו של הנשיא עוברות סמכויותיו באופן זמני לידי יו"ר המועצה המחוקקת, ויש לקיים בחירות לנשיאות בתוך שישים יום. מועמדות לבחירות היא מפלגתית, וכל מפלגה רשאית להציב מועמד אחד בלבד. בקיץ 2004 כיהן חבר הוועד המרכזי של פת"ח, רפיק נתשה (אבו שאכר) כיו"ר המועצה המחוקקת. אולם ברור שמינוי כזה לא ישקף העברה של סמכויות הנשיא אלא למראית עין בלבד.

עם הסתלקות ערפאת ופיצול אפשרי של תפקידיו הרשמיים והמעשיים עלול המבנה הנשיאותי של המשטר הפלסטיני, התפור על פי מידותיו של ערפאת, להפוך לאנכרוניסטי. לכן אפשר לשער שהפלסטינים עצמם יעדיפו מעבר לשיטת ממשל פרלמנטרית. שיטה זו נקבעה בהכרזת העצמאות הפלסטינית באלג'יר ב-1988 כשיטה המועדפת וזנחה כאשר הוקמה הרשות הפלסטינית. ישנם קולות ברש"פ הקוראים לאמץ שיטה זו, שמעבר אליה לא יחייב שינויים פורמליים, שכן ניתן יהיה להסתמך על התיקונים שכבר נעשו (במרס 2003) בעקבות הדרישות האמריקאיות.

בין הפלסטינים יש המחייבים קיום בחירות בטרם ירד ערפאת מהבמה הפוליטית על רקע ההיערכות הישראלית להינתקות בעזה. לטענתם, בחירות חופשיות בכל השטחים (עד ספטמבר 2004) יתרמו לרגיעה בשטח ולחזרה למסלול של תהליך שלום. לדבריהם, הדבר יחזק את הלגיטימיות של הרשות הפלסטינית ואת יכולתה להקרין מנהיגות ולאכוף קיום חוק וסדר על גורמי הטרור. הבחירות יאפשרו לזרם האסלאמי להוכיח את תמיכת הציבור בו ויכבלו אותו ל"רצון הבוחר", כך שאם יזכה במושבים בפרלמנט, יתרום הדבר ל"מיסודו" ולנטרול הפן הטרוריסטי שלו. עוד נטען שקיום בחירות יעודד דמוקרטיזציה של הממשל הפלסטיני ברוח דרישות "מפת הדרכים", לרבות העברת סמכויות מהנשיא לראש הממשלה, ויחייב הפסקת אש שניתן יהיה להאריך ולמסד.

סביר שהפלסטינים והקהילה הבינלאומית יקראו זמן קצר לאחר הסתלקותו של ערפאת לערוך בחירות דמוקרטיות לפחות למוסדות הרשות הפלסטינית, אם לא למוסדות אש"ף ופת"ח. בחירות כאלה יעמידו את ישראל בפני כמה דילמות: האם בגלל הבחירות יש לאפשר תנועה חופשית של אנשים שישראל הייתה מעדיפה לעצור? כיצד להתייחס לתוצאות הבחירות (גם אם אלה מחזקות את החמאס)? כיצד להגיב לדרישות קבועות (כולל מצד גורמים בינלאומיים) להקל על הפלסטינים את תפקוד מוסדותיהם (מעבר בטוח, העברת כספים וכו').

יחסי הכוחות בין הפלגים בזירה הפלסטינית מעורפלים ונזילים למדי. גרסאות שונות מעניקות לגורמי הרש"פ – פת"ח ועצמאים הקשורים ברש"פ – כארבעים אחוז תמיכה בקרב הציבור כולו. אולם קשה לעמוד על חלקו של פת"ח תנטיים (שהוא ארגון "לוחם" בעיני הציבור, ותדמיתו הולכת ומתנתקת מזו של ממסד הרש"פ – אם כי לא מערפאת עצמו).

החמאס מוערך בדרך כלל כארגון שהתמיכה המרבית שהוא זוכה לה בציבור איננה גדולה מ-30 אחוזים. אולם תרגום תמיכה זו לנציגות נבחרת מחייב את חשיפת המנהיגות של הארגון. עריכת בחירות בצל איום של ישראל לחסל את המנהיגים של הארגון תפעל אפוא בשני כיוונים: הרתעת הארגון מפעילות פוליטית פומבית מטעמי ביטחון מצד אחד; האדרת שמם של מועמדים שהם "מועמדים לחיסול" מצד אחר.

בו בזמן עומדות על הפרק בחירות לעיריות ולמועצות המקומיות ביו"ש ובעזה. חוק הבחירות למועצות המקומיות אושר ברשות הפלסטינית ב-1996, אך הבחירות המובטחות מעולם לא התקיימו. מאז כינון הרש"פ התרבו הרשויות המקומיות מאד, וכיום רשומות כמאה עיריות ויותר מ-350 מועצות. בעבר (בבחירות 1972 ו-1976) היו הבחירות המקומיות מדד להלכי הרוח הפלסטיניים הלאומיים. שליטה במועצות גם מעניקה להנהגה לאומית בסיס כוח חשוב ליישום מדיניות לאומית. מועלית טענה שמוטב לה לישראל לאפשר קיום בחירות כאלה הן כדי לבחון את המצב בשטח הן כדי להימנע מהקשיים שעלולים להתעורר עם קיום בחירות כלליות מיד לאחר הסתלקותו של ערפאת.

על פי גישה זו תוכל ישראל להשפיע על צמיחתה של מנהיגות "מלמטה" בנקיטת מחוות מקומיות כלפי ראשי ערים שבשטח שהם שולטים בו שורר "שקט" והם נוקטים גישה מתונה, מצד אחד, ובדרך של הכבדת היד כלפי ראשי ערים קיצוניים (למשל – ראשי ערים מן החמאס) מן הצד האחר. נגד גישה זו יש שיקולים כבדי משקל: יש סבירות שהחמאס יינה מיוקרה בכל מקרה כמי שנחלץ לסייע לציבור בשעות קשות כאשר הרשות גילתה אזלת יד; המהלך עלול להיתפש כתחליף

למהלך דמוקרטי אמיתי; יהיה צורך בצעדים ביטחוניים נלווים מפני שהשטחים שמוטל עליהם סגר אינם חופפים את תחומי מועצות.

השליטה למעשה

כמעט מראשית האינתיפאדה התירה ההנהגה המדינית המכהנת והחזקה יחסית את הרסן ואפשרה לכוחות השטח לפעול באופן חופשי. אם ההנהגה החזקה יחסית נהגה כך, על אחת כמה וכמה ניתן לצפות שהנהגה חדשה, שלא יהיו לה מקורות הסמכות של ערפאת, תצטרך לקבל את דין השטח בכל הנוגע לשליטה למעשה. אולם אותם המאפיינים ההופכים קבוצה למועמדת טבעית להנהגה מדינית כמעט פוסלים אותה כהנהגה בשטח. במצב שעשוי להתהוות לאחר הסתלקות ערפאת רבים הסיכויים שהחלל יתמלא באמצעות מנהיגים מקומיים שאינם מוכרים עדיין ברמה הלאומית.

נוסף על תפקידיו הרשמיים, ערפאת ממלא באופן מעשי שורת תפקידים סמויים, ואין זה הכרחי שאלה ימולאו מיד עם הסתלקותו או בכלל. כראש אש”ף ערפאת – ולא המסגרת החוקית הפורמלית של הרש”פ – הוא ”מקור הסמכות” הראשי של זרועות הרשות הפלסטינית, ובזכותו נהנים מנגנוני הרשות מלגיטימיות בעיני הציבור.

חרף מדיניות ה”הפרד ומשול” והאסטרטגיה של מתן יד חופשית לכוחות השטח הרי במקרים שבהם הוא בוחר להתערב, ערפאת הוא מנהל היורד לפרטים טקטיים (micromanager). הוא נוהג להתערב בעניינים שברוב הארגונים או הממשלים שייכים לתחום סמכותם של דרגים זוטרים בהרבה. כך הוא נוהג גם באישור תשלומים ובניהול כספי אש”ף והרש”פ. את משטרו של ערפאת דימו ל”חצר ביזנטית”. הוא מתבסס על טכניקות של ”הפרד ומשול” מצד אחד, ועל ביזור והתרת רסן מכוונים מצד אחר. מרכיב שני זה בולט במיוחד מאז פרוץ האינתיפאדה הנוכחית. שיטה זו אפשרה לערפאת להתיר את הרסן של ”כוחות שטח” (במיוחד בתחום הטרור) בלי שניתן יהיה להוכיח את אחריותו לכך. מן הצד האחר, מעמדו הבלתי-מעורער כסמל הלאומיות הפלסטינית הגן עליו מפני השפעות אישיות של מדיניות זו. בכירי מנגנוני המודיעין של הרש”פ, לעומת זאת, לא נהנו מאותה ”חסינות” וראו בחרדה את האיבוד הגובר של שליטתם בשטח ואף הביעו חרדה זו בפני גורמים ישראלים ואחרים.

אלה ארבעת מוקדי הכוח בשטח שיהיו בעלי משקל בקביעת ההנהגה העתידית של הפלסטינים: ההנהגה הנוכחית של הרש”פ ובייחוד מנגנוני הביטחון; משפחות האליטה המסורתיות; התנטיים של פת”ח; החמאס. כדי לבסס את כוחם במשטר שלאחר ערפאת הם יזדקקו לאלה: כוח כפייה; לגיטימציה (דתית, אידיאולוגית, פוליטית או חברתית); לכידות והכוונה. אף לאחד מן הגורמים אין כל הכלים האלה.

אין זה הכרחי שההנהגה העתידית תצמח מתוך חברי השורה השנייה של ההנהגה הנוכחית. יש להוסיף לרשימה המוכרת של ”הטוענים לכתר” הערת אזהרה. לאחר הסתלקותו של ערפאת עשוי להופיע ”סוס שחור” – מתמודד מאחורי הקלעים הנמנה עתה עם השורה השלישית או הרביעית שיעקוף את כל ה”מועדים”. הופעתו עשויה להיות יותר סבירה, ככל שמערכת הרש”פ, שהיא נכס חשוב לאישים מן השורה הראשונה, תתפורר. כמינוי ביניים שימנע התמודדות אפשר שייבחר אדם שכוחו בסמליותו, אך הוא נעדר כוח כפייה (לדוגמה, חידר עבד אל-שאפיל). מהלך כזה עשוי להיות רצוי לגורמים שונים: לראש ממשלה פלסטיני מכהן, שכן הוא יאפשר את העברת מרכז הכובד של העוצמה לראשות הממשלה; ולדורשי רפורמות, המעוניינים ממילא ב”פרלמנטריזציה” של המשטר הנשיאותי של הרש”פ.

אמצעים כלכליים

בעידן שלאחר ערפאת ייודע לשליטה בכספים משקל רב. אין מידע מפורט על חשבונות ערפאת בחו”ל³⁹ או על סידורים שעשה לניהול החשבונות לאחר מותו. ניתן להניח שלאנשי הכספים הקרובים שלו תהיה גישה לכספים אלה, אך קלושים הסיכויים לשים עליהם יד ולהעבירם לשטחי הרשות להקלת המצוקה של הציבור. אם לא יהיה ממשל פלסטיני מייצג ויציב, אין לצפות גם למהלך פלסטיני להשבת כספים אלה, כפי שקרה במדינות רבות שבהן המנהיג שנפטר או הודח הבריח כספי מדינה לחו”ל. אין גם מידע בדוק על סכומי כספי הסיוע המגיעים ישירות לערפאת.

³⁹ על פי הערכות שונות, מדובר בסכומים שבין מיליארד לשלושה מיליארד דולר. על פי תחקיר הבנק העולמי, מאז כינון הרשות הפלסטינית הועברו לחו”ל כ-900 מיליון דולר מכספי ההעברות של ישראל ומרווחי החברות שבשליטת הרשות. לכך יש להוסיף סכומים שמקורם בסיוע ערבי ואחר, המועבר ישירות לערפאת, ואת רווחי ההשקעות הפיננסיות של ערפאת בניהולו של מחמד רשיד.

עם חילופי ההנהגה הפלסטינית יהיה צורך בכתובת חלופית להעברת כספים שהועברו בעבר דרך ערפאת ובשינוי דפוסי ניהול הכספים של PEDCAR. חלק ממעבירי הסיוע עלולים להפסיק את תמיכתם ברש"פ עם הסתלקות ערפאת. אפשר שגורמי סיוע יעברו יותר ויותר לשיטה של תמיכה ישירה בפרויקטים ויקפידו על זיהוי ברור של הלקוח הסופי (כפר או שכונה או פרויקט) ועל שקיפות ותקינות בניהול הכספים. המשך שיטת ניהול הכספים של ערפאת יביא לכך שגורמי חוץ המבקשים לסייע לפלסטינים ייכנעו לתכתיבים של בעלי כוח מקומיים וראשי מנגנוני ביטחון. במצב כזה יש לצפות להתמעטות כספי התמיכה הזרה הזורמים לשטחים.

דווקא היחלשות כלכלית של גורמי השלטון הפלסטיני עשויה לפתוח פתח לחדירה מחודשת של גורמים כלכליים חיצוניים – ובראשם בעלי ההון הפלסטיניים שהדירו את רגליהם מהשקעות בתחומי הרש"פ. אולם תנאי לכך יהיה שלטון יעיל – גם אם הוא אינו מוכר מבחינה בינלאומית כשלטון לאומי פלסטיני. כך עשויים להתפתח פערים גדולים בין חלקי השטחים הפלסטיניים, בין שטחים שהיציבות השלטונית בהם תעודד פעילות כלכלית והשקעות ובין שטחים שימשיכו לדעוך מבחינה כלכלית.

מעורבות גורמים זרים

לאור כל האמור לעיל, נודעת חשיבות להתייחסות של "העולם הערבי" כקולקטיב ושל מדינות ערב כיחידות לסכנה של אנדרלמוסיה בזירה הפלסטינית. דומה שתהליך דעיכת הקולקטיב הערבי, הנמשך זה למעלה מעשור, הופך יוזמות ערביות למעורבות פעילה בזירה הפלסטינית בלתי-סבירות. לעומת זאת, יש לצפות להתחזקות רמת המעורבות של ירדן ומצרים, שתיהן ביחד וכל אחת לחוד. לשתי מדינות אלה עניין בעיצוב הנוף הפלסטיני לאחר ערפאת: הראשונה מעוניינת למנוע את השפעת המתרחש בשטחי הרש"פ על האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המזרחית, והשנייה שואפת למנוע "חמסיזציה" של עזה שתשפיע גם עליה. מסיבות אלה הן רואות את עצמן זכאיות להתערב. אין זאת אומרת שהן תשובנה לזירה עם הצעות לייצוג הפלסטינים במו"מ – גם אם לא יצמיחו הפלסטינים עצמם הנהגה שתהיה מסוגלת או מעוניינת לנהל מו"מ. אולם בנסיבות של התפוררות הרשות הפלסטינית תידרש ירדן במיוחד להכרעות קשות; יהיה עליה להחליט אם להמשיך בשגרת הקשרים עם הגדה המערבית, הנובעת מחובת התמיכה באחים הפלסטינים, אך להסתכן ב"יבוא" המציאות האנרכית לגדה המזרחית או לנסות לבודד את עצמה. מציאות זו עשויה לעורר ביתר שאת את הגורמים בצמרת הירדנית הגורסים "ירדן (לעבר)-ירדניים". אם תגבר גישה זו, תיאלץ ירדן גם "להוריד את פרופיל" הקשר עם ישראל. מצרים, מצדה, עשויה לראות במציאות זו הזדמנות לניגוח פוליטי של ישראל ולחיזוק מעמדה בזירה הבינלאומית כדוברת הראשית בעניין זכויות הפלסטינים בהיעדר סמכות פלסטינית מוכרת.

במקביל יהיה לאיראן ולסוריה עניין לדרדר את המצב. כבעבר, לאיראן יהיה אינטרס לנצל את הזירה הפלסטינית כמנוף לחיזוק נוכחותה בלב העולם הערבי. סוריה, מצדה, תראה בעידוד אנדרלמוסיה ברש"פ אמצעי להבטיח שישראל לא תהיה פנויה לעימות עמה. התגברות האלימות והאנרכיה עשויה למשוך לזירה גם גורמים המזוהים עם אל-קאעידה, הנמשכים ל"זירות גיהאד" זמינות.

תסריטים

מכל האמור לעיל אפשר להסיק את המסקנות האלה:

- מנהיג "פנים" יחיד ובודד לא יוכל להשליט את עצמו באמצעיו על כל השטח, והוא יזדקק לקואליציות אזוריות.
- יהיה צורך להתחשב בשיקולי נאמנות משפחתית או חמולתית או שכונתית ובאינטרסים כלכליים חוצי ארגונים ואזורים.
- תהליך האטומיזציה יואץ – בהיעדר כוח סמלי מאחד וכוח כלכלי כוח הזרוע הוא הגורם המכריע בהכתרת מלכים. אולם מאחר שברש"פ אין כוח אחד המסוגל לכפות את עצמו על כל האחרים, הפיצול ילך ויגדל.
- תנועת פת"ח תתפורר לארגונים מקומיים שתהיה ביניהם זיקה רופפת בלבד.
- יצמח מעמד של מנהיגי כנופיות שטח (warlords) או "דיאדוכים" אשר ברצותם יקיימו הפסקת אש, וברצותם יציתוה. היעלמות ערפאת עשויה לחזק את ידם של אלה שיתבעו לשתפם בתהליכי קבלת החלטות, במשרות ובמשאבים. עם היעלמות ערפאת תמצא אפוא קבוצה זו את עצמה במעמד של "מאצילי לגיטימיות" להנהגות/חדשה/ות.

"עזבונו" של ערפאת

- צפוי מיתון סכנת האנרכיה ומלחמת האזרחים כתוצאה ממאבק הירושה בגלל הרתיעה התרבותית העמוקה מ"פתנה" והתחושה שעומותים פנימיים משחקים לידי ישראל. לכן תיפגע הלגיטימציה הציבורית של מי שייתפש כאחראי לסכסוך כזה.
- צפויה העמקת המעורבות של מדינות האזור בפוליטיקה הפלסטינית ותיחלש "עצמאות ההחלטה" הפלסטינית.
- הגורמים המשפיעים הקובעים את דמות המשטר הפלסטיני בעידן שלאחר ערפאת יהיו, בסופו של דבר, אלה: מידת ההסכמה על קיום חזות של הנהגה מדינית מאוחדת, מצד אחד, ומידת השמירה על רציפות שלטון ועל סמכות טריטוריאלית, מן הצד האחר. תסריטים אפשריים הם:
  - שרידי "המשמרת הותיקה", ה"דיאדוכים" ומנהיגי הכנופיות מצליחים לגבש הסכמה על מינוי הנהגה לאומית הכוללת בחירת נשיא וראש ממשלה, על חלוקת אזורי ההשפעה, העוצמה המעשית והמשאבים הכלכליים בין הגדה המערבית לעזה ועל שמירה על זיקה שלטונית ביניהן.
  - תגובת הסכמה כזאת על בסיס הכרה בהפרדה השלטונית בין הגדה המערבית לעזה. לפי תסריט זה, ייווצרו שתי יחידות שלטון עם קשר פורמלי רק ברמה של הייצוג המדיני של העניין הפלסטיני.
  - הניסיונות לגבש הסכמה ייכשלו, והרש"פ תתפורר ליחידות משנה קטנות של ערים, כפרים וכו'. במצב כזה יש לצפות להתמודדות – לעתים אף עקובה מדם ועם קרבנות רבים – בין הכוחות השונים על אזורי השפעה ונכסים. תסריט כזה מסוכן במיוחד לאינטרסים ישראלים, שכן במאבק הכוחות בין הגורמים השונים ישמש טרור נגד ישראל "תעודת הכשר", וההתפוררות תקשה במיוחד על ישראל את איסוף המודיעין וסיכול הפח"ע.

ההשפעה על ישראל

הסתלקותו של ערפאת תיצור לישראל ללא ספק מצב חדש שסיכוניו לא יהיו גדולים בהרבה מאלה הקיימים עתה, אך ייפתחו בו סדקים של הזדמנויות. כבר עתה נתון המו"מ המדיני במבוי סתום; אין כתובת פלסטינית חלופית לערפאת לניהול מו"מ מדיני. כל עוד ערפאת שולט בכיפה יש בכוחו למנוע מהלכים שיעקפו אותו, ולא נראה שממשלה ישראלית כלשהי תיאות לשוב ולראות בערפאת שותף אמין למו"מ מדיני. עם ירידתו של ערפאת מהבמה ייעלם מחסום ההידברות ישראלית-פלסטינית, וייפתח פתח לחידוש ההידברות ללא חלק ממשקעי חוסר האמון הקיימים.

אולם לא די בשותף פלסטיני שיהיה נכון לנהל מו"מ ובדעת קהל פלסטינית בעד הסדר הסכסוך בדרכי שלום. גם אם הֶלְךְ-הנפש של הציבור הפלסטיני ומנהיגיו המדיניים הוא בעד בהסדר עם ישראל, הרי שבאין הנהגה פלסטינית שיהיה בסמכותה להגיע להסכמים שתוכל לממשם, כל ניסיון לניהול מו"מ על הסדרים להרגעת השטח, ועל אחת כמה וכמה על הסדר קבע, יידון לכישלון. בעניין זה עלולה ישראל להיות נתונה ללחצים בינ"ל לקדם מו"מ ומחווות ביטחוניות מול הנהגה מדינית פלסטינית חדשה שתהיה נכונה להסדר אך תהיה נטולת כושר אכיפה בשטח.

לפיכך תידרש ישראל לפעולות רבות הן בצעדי ביטחון שוטף מובהקים הן בשיג ושיח עם גורמי שטח. הפיצול לאזורי השפעה עלול להעמיד את ישראל בפני דילמה איך לנהוג בגזרה מסוימת שבה הושגו הסכמות בשטח, בשעה שגזרה שכנה גועשת. לעתים נטענת טענה, אשר לפיה ריבוי פלגים פלסטיניים אשר מסוכסכים ביניהם ומתמודדים ביניהם על הבכורה עשוי להביא להפניית האנרגיות והאלימות פנימה על חשבון מאבק הטרור נגד ישראל. אולם טענה זו אינה עומדת במבחן; המאבק בישראל יישאר גם להבא אבן בוחן ראשית למחויבות לאומית ולאפקטיביות של ארגון או מנהיג, כך שהמוטיבציה לבצע פיגועים נגד ישראל לא תפחת בשל מאבק פנימי.

גדר ההפרדה ההולכת ונבנית יוצרת בהדרגה מציאות מדינית, ביטחונית וכלכלית חדשה. מבחינה מדינית תיתפש הגדר, בין שישראל תצהיר על כך ובין שלא, כגבול לעתיד לבוא. במישור הביטחוני הגדר כבר מצמצמת באופן ניכר את יכולת החדירה של מפגעים, ובאופן טבעי יופנו מאמצי הפיגוע להתנחלויות ולכוחות צה"ל. במישור הכלכלי השפעת הגדר אינה חד-ערכית: היא כבר מצמצמת את תופעת השב"חים (שזהים בלתי-חוקיים) ובכך מחריפה את המצב הכלכלי בשטח. אולם מן הצד האחר היא מאפשרת הורדת מחסומים והפחתת הנוכחות הישראלית בתוך האזורים שבהם היא קיימת, ולכן מתאפשרת פעילות כלכלית חופשית יותר. בעתיד יהיה חופש התנועה בין תאי שטח בגדה המערבית גורם חשוב בניסיונות של מנהיגים מקומיים להשליט את כוחם באזורים שכנים ובסופו של דבר לבלוס את תהליך ההתפוררות.

מצב של התפוררות ואנרכיה יוצר כבר עתה דילמה נוספת: מאז הנסיגה משטח A לאחר הסכמי אוסלו חדלה ישראל לראות את עצמה אחראית לביטחון הפנים של שטחים אלה. למרות זאת הקהילה הבינלאומית המשיכה לראות בה את הגורם הכובש האחראי משפטית לכל המתרחש בשטח. אם מאז הנסיגה אלה פני הדברים, קל וחומר יופעל על ישראל ללחץ להתערב – או לאפשר לגורמים זרים להתערב – ככל שהמצב בשטח יידרדר וימיט על הפלסטינים אסון. מציאות אנרכית בשטח ברמה זו או אחרת תחזיר את הדיון בהתערבות כוחות בינלאומיים. דרישה כזו מצד יורשיו ה"מדיניים" של ערפאת תהיה הגיונית, שכן היא תהיה המשך למדיניות של ערפאת, ויישומה יעניק להם דימוי של לגיטימיות בינלאומית ואף כוח כפייה מסוים, שיחזק אותם מול "כוחות השטח".

הלגיטימציה הבינלאומית, הערבית – והישראלית מאז אוסלו – שממנה נהנה ערפאת הקלה על ערביי ישראל את ההזדהות עמו. אף על פי כן שמרו עד כה ערביי ישראל על "מרחק ביטחוני" מהזירה הפלסטינית; הם תמכו בפלסטינים, אך הבהירו לא פעם להנהגה הפלסטינית לבל תתערב בעניינים הפנימיים של ערביי ישראל. היעלמות ערפאת והיעדר הנהגה פלסטינית מוסכמת עשויים לחזק את הרתיעה של גורמים ציבוריים במגזר הערבי ממעורבות יתר בפוליטיקה הפלסטינית.

כיצד תוכל ישראל להשפיע? במשך שנים ניהלה ישראל כלפי תושבי הגדה המערבית ועזה לסירוגין מדיניות של מעורבות עמוקה ואי-התערבות. משה דיין גרס אי-התערבות מתוך הערכה שטיפוח אישים מסוימים שהממשל הישראלי חפץ ביקרם יביא לזיהוים כמשת"פים ולפגיעה במעמדם. הדגם השני – של מעורבות יזומה לטיפוח הנהגה מקומית – בלט במאמץ לטפח את אגודות הכפרים. מאז הקמת הרש"פ ישראל נמנעה מניסיונות להכתיר מלכים בזירה הפלסטינית.

יש יתרונות וחסרונות למעורבות ולאי-התערבות, ולשתי הגישות יש תומכים. יצוין, עם זאת, כי כפי שאין בידי ישראל האפשרות לשלוט בכל התהליכים בתוך הזירה הפלסטינית כדי להבטיח את התוצאה הרצויה, כך גם אין חלופה של אי-התערבות מוחלטת. הצעדים הביטחוניים הבסיסיים שישראל נוקטת ותיאלץ לנקוט בעתיד הם בעלי השפעה מרחיקת לכת על הלכי הרוח בקרב הפלסטינים ועל התפתחותה של הנהגתם. התבטאויות חיוביות מצד ישראל על אודות מנהיג פלסטיני זה או אחר במטרה לחזקו משיגות לעתים את התוצאה ההפוכה. עם זאת, רצוי שישראל

לא "תחשק" את עצמה בהצהרות השוללות את הלגיטימיות של מנהיגים בשל עברם ובטרם עמדו במבחן הנסיבות החדשות. לכל הדעות, מהלך ישראלי בוטה להכתרת מנהיג יהיה בעוכריו של אותו מועמד, שכן הוא יתפש בציבור כמשת"פ ישראלי.

כאורה, יש לישראל אמצעים להקל או להקשות על הנהגה פלסטינית מתפתחת או להשפיע על תהליך התגבשותה של הנהגה הפלסטינית העתידית. האמצעים והמחנות שישראל יכולה לעשות בהם שימוש – לבדה או בשיתוף גורמים בינלאומיים – מתחלקים לאלה שניתן לעשות בהם שימוש מול הנהגה שכבר קמה ולא להשפיע על תהליך התגבשות הנהגה. לרוב, קל יותר לעשות מחוות למי שכבר הגיע לשלטון ויכול לזקוף את ההישג לזכותו מלכוון מהלכים באופן שיחזקו בהכרח גורם זה או אחר.

גם אם מעשה ישראלי יפורש בשטח כמחווה של בניית אמון, ללא הנהגה פלסטינית חזקה שתוכל לתרגם תחושת שטח זו למחוות גומלין, עלול הצעד הישראלי להיות ברכה לבטלה. האמצעים הישראליים האפשריים מתחלקים באופן גס לשלוש: ביטחוניים, מדיניים וכלכליים-הומניטריים.

האמצעים ה**ביטחוניים** שעומדים לרשות ישראל נובעים מהחלטה ישראלית להפעיל כוח, לאיים בהפעלת כוח או להימנע מכך. הם כוללים מגוון רחב: היערכות מחדש בשטחים תוך הסרת מחסומים וכתרים; מסירת שטחים לידיים פלסטיניות; חידוש הסדרי מעבר בטוח. מנגד, מהלכי כוח נגד החמאס והג'יהאד עשויים לסייע לחיזוק הנהגה המייצגת את הזרם המרכזי.

האמצעים ה**מדיניים** רבים ומגוונים, אבל רובם עשויים לכל היותר לחזק מנהיג פלסטיני, אך לא להיות גורם מכריע במאבק על הנהגה. נראה שאלה האמצעים המדיניים העיקריים:

הורדת ה**התנחלויות** ביו"ש תיתפש בנסיבות מתאימות כמחווה ממדרגה ראשונה. בניגוד למחוות אחרות, אין למחווה כזו השפעה ביטחונית ישירה (למעט הקלת משימות צה"ל בשטח). עם זאת, המשמעות התדמיתית של מהלך כזה בעייתית. הערך של מהלכים כאלה כצעדים לבניית אמון ואופן תפישתם אצל הפלסטינים ובקהילה הבינלאומית יושפעו מגורמים שונים: תגובות בתוך הציבור הפוליטי הישראלי והיקף התמיכה שלו במהלך; מקום ההתנחלות (עזה או יו"ש) וסוגה (התנחלויות של ממש או מאחזים ריקים כמעט). בנייה לא נכון עלול המהלך להתפרש כביטוי לרחשי הלב ולעייפות של הציבור הישראלי (תסמונת לבנון) ולא כמחווה של בניית אמון.

שחרור האסירים הוא אמצעי ההשפעה הבולט ביותר שעומד לרשות ישראל במאבק על עיצוב המנהיגות הפלסטינית. החלטות על שחרור אסירים יצטרכו, אם כן, גם להתמודד עם הצורך הישראלי לנהוג איפה בלי שהדבר יעורר רושם של ניסיון ישראלי לקדם גורם מסוים. בנושא האסירים בולטת הנטייה של הפלסטינים להפגין סולידאריות בין הפלגים השונים; לכן כל מנהיג פלסטיני שיזכה ל"מחווה" ישראלית של שחרור נרחב של אסירים, יותקף על ידי הארגונים שאסיריהם לא שוחררו כמי שעושה יד אחת עם ישראל ויאלץ מבחינה ציבורית להוסיף ולדרוש את שחרור אנשי החמאס והג'יהאד. היבט אחר של סוגיה זו הוא "הכשרת הקרקע" אצל האסירים עצמם. גם אם אין ישראל מחזיקה ב"נלסון מנדלה" פלסטיני, דו"שיח ופתיחת ערוצי תקשורת עם אסירים בכירים עשויים לסייע בהידברות עמם לכשישחררו ויגיעו לעמדות שליטה. מובן שמהלכים כאלה צריכים להיעשות ברגישות רבה.

מחוות בנושא **ירושלים** (כגון פתיחה מחדש של האוריינט האוס) עשויות לכאורה להשיג מטרות אחדות: בניית אמון בקרב הציבור הפלסטיני וחיזוק מעמדו של המנהיג שלזכותו נרשמות המחוות. בד בבד ברור שמחוות כאלה נמנות עם המהלכים הרגישים ביותר. מבחן ראשון בנושא ירושלים לאחר הסתלקותו של ערפאת יהיה, יש להניח, כאשר יבקשו הפלסטינים לקבור את המנהיג המנוח בירושלים.

האמצעים ה**כלכליים** הם, למעשה, הדרך העיקרית של ישראל להשפיע על תהליך התגבשותה של הנהגה פלסטינית ולא רק להיטיב עם מנהיג שיעלה לשלטון. אלה האמצעים הבולטים בהקשר זה: הפניית משאבים לרשי"פ והעדפת אזור שבו שולט מי שישראל חפצה ביקרו (ייתכן שלאחר עריכת בחירות מקומיות); מתן רישיונות עבודה בישראל (ככל שתלך ותושלם גדר ההפרדה, תעלה החשיבות של הטבה זו); הרחבת תחומי פעילות כלכלית של אזורים מועדפים על ידי הסרת סגרים; ניתוב השקעות פיתוח של גורמי חוץ (כולל בעלי הון פלסטינים בירדן ובחול"ל). ויותר מכל אלה – מהלכים כלכליים שיביאו לשבירת שיטת המונופולים שהנהיג ערפאת ועקב כך מתן אפשרות להצמחת אליטה כלכלית עם אינטרס כלכלי ביציבות.

ללא שיתוף פעולה עם ישראל גורמים בינלאומיים לא יוכלו לפעול בשטח באופן יעיל, ובלי זיקה למשק הישראלי אין למשק הפלסטיני תקומה. יתר על כן, לישראל שליטה על העברת מסים ומכסים לשלטונות הרשי"פ. כיום מוסדרים נוהלי העברת הכספים על ידי הסכמים בינ"ל שעליהם

חתמה ישראל⁴⁰. בהיעדר כתובת ברורה ברש"פ עשויים הסכמים אלה להיפתח לפרשנות. אולם בכל ניסיון של ישראל להפיק תועלת מדינית מאמצעיה הכלכליים היא "מחושקת" באילוצים ביטחוניים (השיקולים להטיל סגרים וכתרים), באילוצים כלכליים פנימיים (יכולתו ונכונותו של המשק, הסובל מאבטלה ומשופע בפועלים זרים, לקלוט שוב עובדים פלסטיניים), באילוצים הומניטריים (האינטרס העליון של ישראל הוא שלא יתרחש אסון בשטחים גם מסיבות הומניטריות וגם משום שהדבר יעורר ביקורת נגדה ולחצים לשוב וליטול את האחריות לידיה) ובאילוצים מדיניים (רצון למנוע פעילות ברש"פ של ארגונים בינלאומיים העוינים את ישראל).

סיכום

מסקנת הניתוח היא כי יש סבירות גבוהה שהסתלקותו של ערפאת תביא להגברת תהליכי ההתפוררות המסתמנים ממילא בחברה הפלסטינית. אין זה אומר שלא תיבחר הנהגה מדינית פלסטינית. אך הנהגה כזו תהיה מנותקת מהשליטה האמיתית בשטח. אף על פי כן תוסיף ישראל להיות נתונה ללחץ הקהילה הבינלאומית לשאת ולתת עם הנהגה זו, אך מו"מ כזה יהיה עקר אם בני השיח הפלסטיניים לא יוכלו "לספק את סחורה". ממצב כזה לא תצא ישראל נשכרת: היא לא תוכל להגיע אף להסכמי ביניים יעילים, ולא תהיה כתובת אחת למען אליה את מסרי ההרתעה שלה.

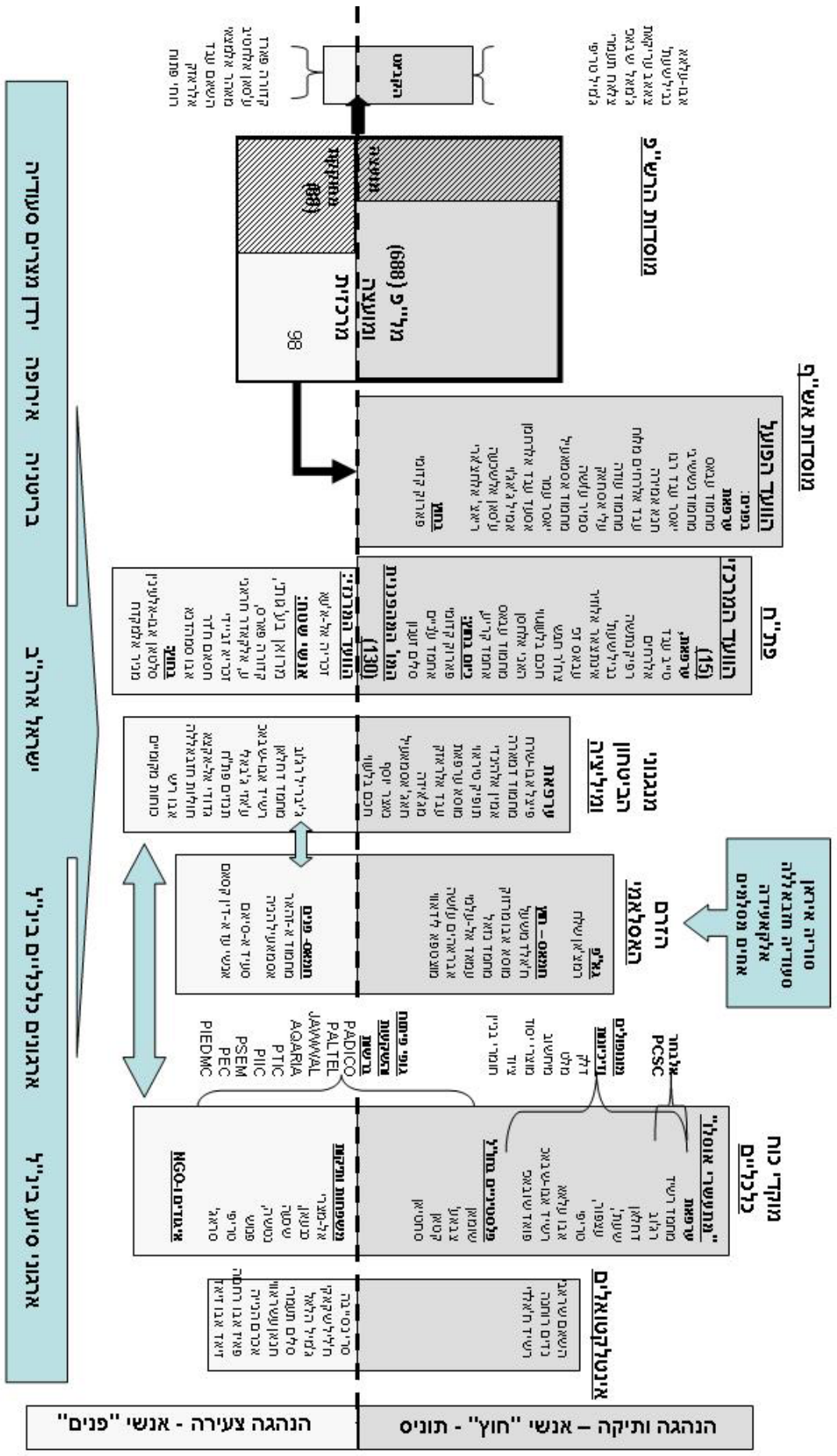
מהלכים בוטים של ישראל בכוונה להצמיח הנהגה המקובלת עליה לא יצלחו, אולם בנסיבות שיווצרו, לא תוכל ישראל לעמוד מהצד ולטעון לאי-מעורבות; עצם נוכחותה בשטח ופעולותיה הביטחוניות מטות את הכף באופן כזה או אחר. לכן שומה על ישראל להיערך לקראת הבאות עם הכלים העומדים לרשותה כדי להשפיע, ככל שניתן, על התהליכים על ידי שילוב של אמצעי השפעה שונים. האמצעים הזמינים בידי ישראל המשפיעים לטווח הקצר נובעים ברובם משליטתה הצבאית בשטח ומתבטאים במהלכים צבאיים או בהימנעות מביצועם. אולם לטווח הארוך יותר יש לישראל יכולת השפעה על המצב הכלכלי של הפלסטינים, דרכו על הכוח הכלכלי של אליטות כלכליות כאלה או אחרות וכך בעקיפין על צמיחת מנהיגות כלכלית שעשויה למלא בעתיד תפקיד של מנהיגת פוליטי.

"עקב אכילס" של החברה הפלסטינית הוא הפיחות שחל במעמד האליטות המסורתיות והעתקת מרכז הכובד ממקורות סמכות מקובלים (גיל, משפחה, עוצמה כלכלית, ידענות דתית או מדעית) לכוח הזרוע הצרוף. לכן בניית מנהיגות פלסטינית שוחרת יציבות והסדר (ובעלת-יכולת לקדם סדר יום ברוח זו) מחייבת את ניתוק העוצמה הכלכלית מהגורמים שוחררי האלימות (מעמד ה-warlords), שיקום כוחה של אליטה כלכלית ותרגום כוח כלכלי לכוח פוליטי. מאמץ כזה אפשרי רק במציאות של רפורמות כלכליות בשטח הפלסטיני, בעקבות קרקוע המונופולים והחדרת גורמים כלכליים מקומיים חדשים לשטח. במאמץ כזה אפשר שישראל תמצא בעלות ברית במערב ואף בעולם הערבי (ירדן).

⁴⁰ במיוחד: Protocol on Economic Relations (Paris Protocol, incorporated as Annex IV of the Cairo Agreement and as Annex V of the Interim Agreement), April 29, 1994.

מוקדי הכח בזירה הפוליטית ומרחי השפעה

נספח

- Amundsen, Inge and Basem Ezbidi. *Clientelist Politics; State Formation and Corruption in Palestine 1994-2000*. Chr. Michelson Institute. www.cmi.no/public/pub2002.
- Ben Yishay, Ariel. "Palestinian Economy, Society and the Second Intifada" *MERIA Journal* Vol. 6, no. 3, September 2002.
- Bennett, A. "Economic Performance and Reform under Conflict Conditions. International Monetary Fund West Bank and Gaza". *International Monetary Fund*, 15 September 2003. www.imf.org/external/pubs/ft/med/2003/eng/wbg/wbg.pdf.
- Berman, Ilan. "The rule of law in the Palestinian authority". *Nativ*, Vol 13, no. 4-5, September 2000.
- Brynen, Rex. "The Dynamics of Palestinian Elite Formation." *Journal of Palestine Studies*, Vol. 14, no. 3, Spring 1995, 31-43.
- Brynen, Rex. The (Very) Political Economy of the West Bank and Gaza: Learning Lessons about Peace-Building and Development Assistance. Montreal Studies on the contemporary Arab World, March 1995.
- Burstonon, Bradley. "Background: Graft, Cement and Arafat's Crumbling Empire". *Haaretz* (English Edition), 11 February 2004.
- Clawson, Patrick. "The Palestinian's Lost Marshall Plans". *Jerusalem Post*, 9 August 2002.
- Ehrenfeld, Rachel. *Where does the money go? A study of the Palestinian authority. American center for democracy*, New York City, October 2002. <http://www.intelligence.org.il/eng/bu/financing/articles/where/where.htm>.
- Fox, Melanie. The Palestinian Political System: Democracy or Autocracy? <http://www.umich.edu/~mjps/archives/issue35/35fox.htm>.
- Glain, Stephen. "Dream House". *Newsweek International*, 7 October 2002, 28-32.
- Helevi, Jonathan D. "Is Hamas Preparing to Inherit the Palestinian Authority?" *Jerusalem Issue Brief*, Vol. 3, no. 14, 7 January 2004. <http://www.jcpa.org/brief/brief3-14.htm>.
- Hepburn, Bob. "Palestinians poised to police Gaza confusion reigns as ragtag". *The Toronto Star*, 8 May 1994.
- "Hillary Clinton campaign appears to be holding onto contributions from two anti-Israel donors". *The Jerusalem Post*, 2 November 2000.
- Horan, Deborah. "Middle East Economy: Palestinian Expectations Low". *IPS – Inter Press Service/Global Information Network*. 27 October 1995.
- Inbari, Pinhas. "Looking for Arafat's Rothschild." *The Jerusalem Post*, 3 January 1996.
- Kamrava, Mehran. "What Stands Between the Palestinians and Democracy?" *MEQ*, Vol. 6, no. 2, June 1999. <http://www.meforum.org/article/456>.
- Klaidman, Daniel, Matt Rees and Khader Abusway. "Something Rotten in Palestine". *Newsweek*, U.S. Edition, 29 May 2000.
- Lakind Stacey and Yigal Karmon. "The PA economy". *MEMRI, Inquiry and Analysis Series*, no. 10.

- <http://www.memri.org/bin/articles.cgi?Page=countries&Area=palestin>.
- Legrain, Jean Francois. "The Succession of Yasir Arafat". *Journal of Palestine Studies*, Vol. 18, no. 4, Summer 1999, 5-20.
- Lynfield, Ben. "After Arafat". *Jerusalem Post*, 11 February 2000, B7.
- Maddy-Weitzman, Bruce. *Palestinian and Israeli Intellectuals in the Shadow of Oslo and Intifadat Al-Aqsa*. Tel Aviv University – The Tami Steinmetz Center for Peace Research, Tel Aviv 2002.
- Martin, Lenore. "Arafat's Dueling Dilemmas: Succession and the Peace Process", *MERIA Journal*, Vol 6, no. 1, March 2002, 25.
- Moukheiber, Zina. "'I'm friendly with all.' (Mideast contracting magnate Hasib Sabagh)". *Forbes*, December 5, 1994, Vol. 154, no. 13, 162.
- O'Loughlin, Ed. "Days of Palestinian Old Guard Could Be Numbered". *The Age*, 30 September 2003. <http://www.theage.com.au>.
- Partrick, Neil (Ed.). *Palestinians in Profile. A guide to Leading Palestinians in the Occupied Territories*. Jerusalem 1993-1994, Panorama Center for the Dissemination of Alternative Information.
- Center for Economic and Social rights, *Progress, Stagnation or Regression? The Palestinian Economy under the Oslo Accords*. June 2000. <http://www.cesr.org/text%20files/economics%20draft.pdf>.
- Rees, Matt. "Arafat's 40 Thieves' Sully Dream of a Free Palestine". *The Scotsman*, 10 May 2000.
- Robinson, Glenn. "Palestine After Arafat" *The Washington Quarterly*, Autumn 2000, 77-90.
- Robinson, Glenn E. *Succession and Authoritarianism in Palestine: What Next After Arafat?* <http://www.palestinecenter.org/cpap/pubs/20001025fr.html>.
- Robinson, Glenn E. "The growing authoritarianism of the Arafat Regime". *Survival*, Vol. 39, no. 2, Summer 1997, 42-54.
- Rubin, Barry. "The Future of Palestinian politics: Factions, Frictions and Functions". *MERIA Journal*, Vol 4, no. 3.
- Salem, Nasr. "Possible Scenarios for Palestine after Arafat". *Muslimmedia International*, July 16-31 2002. <http://www.muslimmedia.com/archives/oaw02/pal-scenari.htm>.
- Schanzer, Jonathan. "The Challenge of Hamas to Fatah". *MEQ*, Vol. 10, no. 2, Spring 2003, 29-38.
- Schanzer, Jonathan. "Palestinian uprisings Compared". *MEQ*, Vol. 9, no. 3, Summer 2002. <http://www.meforum.org/pf.php?id=206>.
- Schenker, David. *Palestinian Democracy and Governance; An appraisal of the Legislative Council*. The Washington Institute for Near East Policy, Policy Paper no. 51, 2000.
- Schultz, Helena Lindholm. One Year into Self Government – Perceptions of the Palestinian Political Elite. PASSIA, Jerusalem 1995.
- Shikaki, Khalil. "Old Guard, Young Guard: The Palestinian Authority and the Peace Process at Cross Roads". November 2001. http://www.amin.org/eng/khalil_shikaki/2001/00nov2001.html.
- Shikaki, Khalil. "Palestinians Divided". *Foreign Affairs*, January-February 2002, 89-105.

Shikaki, Khalil. "Palestinian Public Opinion and the Al-Aqsa Intifada". *Strategic Assessment*, Vol. 5, no. 1, June 2002. <http://www.tau.ac.il/jcss/sa/v5n1p5Shi.html>.

Shikaki, Khalil. "Peace Now or Hamas Later". *Foreign Affairs*, July-August 1998, 29-42.

Shikaki Khalil and Makovsky, David. "Assessing Palestinian-Israeli Violence: Two years On". *Peacewatch* no. 398.

<http://www.washingtoninstitute.org/watch/peacewatch/peacewatch2002/39.htm>.

Shikaki, Khalil and Yezid Sayigh. Reforming the Palestinian Authority: An Update. Report by the Independent Task Force on Strengthening Palestinian Public Institutions, Michael Rocard, Chair, Henry Siegman, Director.

Tamari, Salim, "Who Rules Palestine?" *Journal of Palestine Studies*, XXXI, no. 4, Summer 2002, 102-113.

Tully, Shawn. "The big moneyman of Palestine Inc." *Fortune*, 31 July, 1989, Vol. 120, no. 3, 176-183.

World Bank. Two Years of Intifada, Closures and the Palestinian Economy Crisis: an Assessment. The World bank, 5 March 2003.

אתרי אינטרנט

<http://www.intelligence.org.il/>

<http://middleeastreference.org.uk>

<http://www.padico.com>

<http://www.pcsc-palestine.com>

<http://www.weforum.org>

<http://www.fatehmovement.org>

<http://www.fateh.net>

<http://www.cprs-palestine.org>

<http://www.ipsjps.org>

<http://www.minfo.gov.ps>

<http://www.moqawmh.com>

<http://www.pal-plc.org>

<http://www.passia.org>

<http://www.pna.org>

עברית

מילשטיין, מיכאל. **בין מהפיכה ומדינה הפתח והרשות הפלסטינית**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, תל אביב 2004.

מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, **התקשורת הפלסטינית**, תל אביב 2003.

מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, **סוגיית הפליטים הפלסטיניים וזכות השיבה**, תל אביב 29 בדצמבר 2001.

רובינשטיין, דני. "הפוליטבירו של הרשות", "הארץ", 9 בנובמבר 2003.

ערבית

ג'אד, אצלאת. "אל-ווציע אל-פלסטיני מא בעד אל-אג'תיאח אל-אסראילי ואסתשראף לאפאק אל-מסתקבל". **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטינייה 51**, חורף 2002, 31-45.

הלאל, ג'מיל. "תכווין אל-נחיבא אל-פלסטינייה : מנד' אל-חרכה אל-וטניה אלא מא בעד קיאם אל-סלטה אל-וטניה". **אל-ארדן אל-ג'דיד**, רמאללה 2002

חוראני, מחמד. "לא בד עבר אל-חואר מן איג'אד סיאסה פלסטינייה ואחדה, בעידה ען אל-סיאסאת אל-פצאיליה". **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטינייה 52**, סתיו 2002, 58-65.

צוות החשיבה

ד"ר שמואל בר – ראש הצוות

ד"ר ישראל אלעד־אלטמן

ד"ר יובל ארנון

עו"ד חיים בן־עמי

ד"ר גרשון בסקין

פרופ' יוסף גינת

אל"מ (מיל.) אורי הורוביץ

תא"ל (מיל.) שלום הררי

ד"ר נחמן טל

מר יעקב יניב

מר יצחק לבנון

פרופ' מנחם מילסון

פרופ' שאול משעל

אלוף (מיל.) יעקב עמידרור

מר פנחס ענברי

ד"ר ראובן פז

מר דני רובינשטיין

אורלי לוטן – עוזרת מחקר

The Palestinian Leadership after Arafat

renewal of arrangements for safe passage, or conversely, military action to put pressure on the PA or against the Hamas. The wide variety of political levers available include removal of illegal Israeli settlements and dismantling of others, freeing Palestinian prisoners (and/or allowing contact with senior prisoners about to be freed), allowing elections (general and/or local), practical gestures from Jerusalem, and optimistic declarations regarding the PA leadership. Any of these gestures may strengthen a leader who is already in place, but they have little or no effect on the struggle for the leadership.

The economic levers are, in fact, the main channel through which Israel can influence the formation of a new Palestinian leadership, and not only provide gestures to an already chosen leader. Israel could wield influence through international organizations operating in the West Bank and Gaza, dependency of the Palestinian economy on Israel's, transferring or not transferring taxes to the PA, channeling resources to areas where more acceptable leaders are located (perhaps after holding local elections), issuing work permits, boosting economic activity by removal of closures, or channeling development projects. However, such exploitation of economic levers would be restricted by security and by Israel's own domestic economic interests, as well as humanitarian and political considerations. The goal of all of this should be to break the present monopolistic system and encourage the emergence of an economic elite with a vested interest in stability.

It is safe to assume that Arafat's demise will accelerate the fragmentation processes already noticeable within Palestinian society. This does not mean that an agreed upon political leadership will not be elected, though there is great risk that such a leadership would probably be cut off from the real control in the PA. **Israel would not benefit from the absence of an effective Palestinian leadership**; in fact, such a situation would make serious ceasefire talks more difficult and final settlement negotiations even more so. **Israel will find itself in a dilemma: it will be under pressure to offer gestures of confidence building to a partner who is both incapable of “delivering the goods,” and is not a valid address for deterrent messages.**

While blatant attempts by Israel to create an acceptable Palestinian leadership will not bear fruit, in the circumstances described here Israel will not have the option of sitting on the sidelines and claiming neutrality. The very fact of Israeli military presence and day-to-day security exigencies will have an effect on the leadership struggle. Therefore, Israel should prepare for such an eventuality as best possible by having a balanced choice of tools available. The short-term tools derive primarily from Israel's military control and decisions to take military action or to refrain from it. However, building a viable Palestinian leadership which will both desire peace and stability, and be capable of working towards these goals, is contingent on real economic reforms within the PA, cutting economic power off from the terrorist elements, reviving the traditional economic elites, and translating positive economic power into political power. This calls for toppling the monopolies and injecting into the system new local economic forces. In such an endeavor, Israel may find allies in the Western world and even among the Arabs.

The first Intifadah gave rise to a growing “narrative” of the “inside” that gave precedence to the goal of a Palestinian state in the West Bank and Gaza, pushing aside the old 1948 narrative with its inherent insolubility. But the predominance of the “Old Guard” in the wake of the Oslo accords revived the centrality of the “Problem of 1948”. The end of the “Arafat Era” may also open opportunities to reverse this trend and make room for a negotiation process on the basis of the “Problem of 1967.”

The Palestinian Leadership after Arafat

Consequently, the prognosis for the PA seems to be based on the following points:

- Fragmentation of Palestinian politics and society will mean that any potential leader will have to lean on a coalition of economic, regional and family interest groups, as well as on military force, which will be the most decisive element.
- If no central leadership emerges, one may expect the emergence of a class of local warlords, who will raise or lower tensions according to their own local interests. Fatah itself may split – if not formally, at least de facto, into local factions.
- Hamas, having lost its senior leadership in Gaza, will become more oriented to their own diasporas leadership, and possibly less attentive than before to the need of the local population for a respite from the consequences of terrorism.
- The list of potential leaders will remain open, and should take into account the appearance of a black horse, especially from among local Fatah leaders, which despite the strengthening of Hamas, remains the most powerful force in the West Bank and Gaza capable of supporting a new leadership.
- The danger of anarchy will be mitigated by the deep cultural aversion to *fitna* (civil war) and the sense that such conflicts will only play into Israel's hands.
- The expected weakness of the Palestinian leadership may bring about a deeper involvement of individual Arab states and the Arab collective in Palestinian politics.
- Israel's fence, once it is completed, will have economic and political, as well as security, implications. Regarding security, it will reduce the capability of terrorists to infiltrate Israel and will channel some of these efforts towards settlements and IDF forces in the territories. Economically, it will reduce the infiltration of illegal workers and exacerbate the economic situation in the West Bank. Politically, it will be perceived, whether Israel declares it or not, as a border drawn up by Israel for a future settlement of the conflict.
- Anarchy in the Palestinian Authority areas may revive the debate over the introduction of international forces. Such a demand will have legitimacy as a follow-up to Arafat's policies, and his successors may feel that such a presence would provide them with some coercive force vis-à-vis local warlords, as well as international legitimacy.

While Israel cannot dictate developments within the Palestinian body politic, it does not have the option of detaching itself and standing aloof. Any steps Israel takes – and will have to take in the future – will have a long-reaching effect on the formation of the Palestinian leadership. Any attempt to “crown” a Palestinian leader would probably be counterproductive, and would brand such a leader as a collaborator.

The levers available to Israel for influencing the formation of a new Palestinian leadership are in the security, political, economic, and humanitarian spheres. The security levers relate to Israeli decisions to use force, to threaten the use of force, or to refrain from using force. These include redeployments in the West Bank and Gaza, removal of roadblocks and closures, transfer of areas to the Palestinian Authority,

fall on the generation of the Old Guard of the Palestinian national movement. This changing of the guard will signal the transfer of the leadership to the leaders of the West Bank and Gaza, since the diasporas have no second generation inside the PA.

Any analysis of the Palestinian leadership after Arafat must differentiate between two aspects of leadership and rule: political leadership which will continue to represent the Palestinians in the international arena and vis-à-vis the Arab world; and de facto leadership on the ground, which will run the day-to-day lives of the Palestinians in the West Bank and Gaza. The two are quite different and it is doubtful that the Palestinians could produce one leader or set of leaders who would be able to play both roles.

It is unlikely that Arafat will nominate a successor. Even if he falls ill his lieutenants in the PA would probably act to ensure their own survival in the post-Arafat era, but they will also take care not to be perceived as anticipating Arafat's demise. Upon Arafat's death, they will all have an interest in an orderly formal succession, but being aware that this is only formal, they will prepare themselves for the true succession. It is quite probable that “black horses” – local leaders unknown today – will appear out of the leadership vacuum and form the backbone of a new multi-polar leadership.

Islamic groups do not represent more than thirty percent of the public, but they act as a state within a state inside the PA and enjoy much public approbation as an efficient, disciplined, well-organized, and relatively uncorrupt sector. If strong leadership does not take over the PA from Arafat, the Hamas may emerge as the only force on the ground with the control, direction, and tools necessary to appeal to the public. The situation may become even more complicated if a generational change takes place within the Hamas as well. The younger generation of the Hamas is less likely to accept transfer of the exclusive representation of the Palestinian people to Arafat's successors, and will probably demand their piece of the leadership.

The historic changing of the guards and ensuing crisis in the legitimacy of the PA leadership may also create public unrest within the Palestinian public. In the absence of a strong civil society which can lead such unrest, however, the Islamic movements, primarily Hamas, will be the main beneficiaries. This is the Achilles' heel of Palestinian society – the decline of traditional elites and the subsequent shift of sources of legitimacy and authority from traditional “soft” sources (age, family, economic status, knowledge etc.), to violent coercive power.

Upon Arafat's death his formal and informal functions might not all pass on to one individual, and some may fall into desuetude. Even now, there is talk within the PA of a triumvirate solution, and it is quite possible that the present Presidential system, tailored with Arafat in mind, will become anachronistic. Members of the leadership may prefer to nominate a figurehead president as part of a move to transfer authority from the presidency to the prime minister, and to introduce a real parliamentary system. One may also expect that the post of PLO Chairman, which symbolizes values and concepts that are gradually losing their appeal, will continue to decline. It will also be difficult to transfer Arafat's “military” functions, as there is no organized hierarchy that a successor can take over.

The Palestinian Leadership after Arafat

- **The “Founding Fathers”** – the Old Guard made up of the diasporas elite that had gone through the experiences of the PLO in Amman, Beirut and Tunis. Few of these founding fathers of the Fatah or PLO remain, and none among them possess Arafat’s leadership qualities or can control the power levers in the field as he can; and
- **The “Young Guard”** of the “inside” – made up of “graduates” of the first Intifadah and of Israeli jails. Though these local heroes represent the reality of the Palestinian population in the West Bank and Gaza, they lack a national leadership capable of transcending the multitude of existing factional and regional interests. Such an embryonic leadership seemed to have taken form during the 1970s in the wake of the elections of local mayors (1976); however, these local leaders chose to accept the authority of the PLO diasporas leadership and had no pretensions of leading the West Bank and Gaza independent of them or their struggle. The first Intifadah later gave rise to a national leadership in the West Bank and Gaza that served as the basis for coordination between regions and factions. This leadership disappeared after the formation of the Palestinian Authority, due both to Arafat’s *divide et impera* leadership style and Israel’s security measures, primarily cutting the West Bank off from Gaza and instituting closures within the West Bank.

Before the Oslo Accords, Palestinian civil society enjoyed an influential role in local Palestinian politics. Intimate contact with Israeli democracy has had a paradoxically democratizing influence on the Palestinian intellectual elite, many of whom would admit their preference for an Israeli-type democracy over the autocratic regime type prevalent in the Arab world. Their calls for a political ideal of democratic national institutions, protection of civil rights and rule of law, and their (albeit low-keyed) protests against civil rights violations by the Palestinian Authority, reflect this preference. By taking over many of the erstwhile functions of voluntary organizations and taking control over much of the civil society, however, the PA under Arafat has effectively strangled this sector. The formal institutions of democracy in the PA – such as the Palestinian Legislative Council – also have little or no weight.

The “**prison graduates**” from the secular mainstream enjoy a great deal of public admiration both because they have recently suffered for the cause and are relatively free of corruption (in contrast to the incumbent PA leadership). It is noteworthy that these former prisoners are frequently more moderate or pragmatic than their colleagues, especially those from Tunis. This may be attributed to their knowledge of Hebrew and firsthand acquaintance with the complexities and sensitivities of Israeli society.

Another important group is the wealthy **business class**. This group includes senior PA officials who have monopolistic control over services and imported goods, Arafat's financial aides who have access to a great portion of the public treasury and Arafat's personal wealth, the old wealthy families from the West Bank and Gaza, and Palestinians from abroad (especially Jordan and the Gulf) who may invest in the area. This last group has refrained from investment in the PA because of its instability, but in other circumstances, it may play an important role in both the economic and political fields.

It appears, therefore, that when Arafat finally leaves the stage, the curtain will also

The Palestinian Leadership after Arafat

For over a generation Arafat has played a pivotal role, both symbolic and practical, in Palestinian politics. On the symbolic level Arafat represents for his people the achievements of independent Palestinian representation and international support for the Palestinian cause. At the same time, however, he is perceived as the standard bearer for the cause of the Palestinian refugees of 1948, epitomized by their demand for the right of return to Israel proper – a demand that is virtually irreconcilable with a peaceful settlement with the Jewish State of Israel. As a national symbol, Arafat has become an indispensable asset for the Palestinian national movement, and as such has succeeded in imposing the agenda and the interests of the Palestinian diasporas (*al-kharej* or the “outside”) on the local West Bank and Gaza population (*al-dakhel* or the “inside”).

Even before the second Intifadah broke out, there had been popular protests against the autocratic but incompetent government, absence of rule of law, gross corruption, and economic deterioration that had come to characterize the Palestinian Authority. In many ways, the second Intifadah was no less a rebellion against the historic leadership than it was an outbreak of frustration against Israel and the deadlock that had become the peace process. As the internal violence in the West Bank and Gaza escalates and Arafat’s control weakens, a political vacuum and sense of impending national cataclysm are already spreading throughout the PA. Criticism is voiced openly more than ever since the establishment of the Authority, including direct criticism of Arafat himself. **In a sense, the current state of affairs is the “twilight” of the Arafat era in Palestinian politics and, as such, adumbrates the situation which may emerge after Arafat vacates the stage.**

Nevertheless, until now no local leader has dared to challenge Arafat’s leadership or to propose himself as an alternative leader. Even Arafat’s harshest critics are cautious not to attempt to depose or harm him, though this may be the understandable result of a natural “stick to the devil you know” mentality and apprehension of the unknown. Given Arafat’s symbolic and practical position in the PLO and the PA, his disappearance would create a political vacuum the Palestinians have no standing procedures to deal with.

Arafat’s central position in Palestinian politics raises the question of what sort of Palestinian leadership might take over after his demise, and what may be the patterns of Palestinian politics in a post-Arafat era. A change of leadership may take a number of shapes: orderly transfer of authority, be it during a period of escalation of violence or when there is a lull in the violence and negotiations with Israel are taking place; gradual transfer of authority as a result of an incremental decrease in Arafat’s physical capacity; or disorderly takeover of power in the wake of a power struggle after his death.

Various attempts have been made to categorize the Palestinian leadership. The more traditional distinction was made between senior figures with ideological affinities to Fatah or to the Islamic or Leftist/Marxist movements, and those with political affiliations to foreign countries, Arab or otherwise. Since the formation of the Palestinian Authority, however, a more widely accepted categorization has developed which makes a distinction between:

The **Institute for Policy and Strategy (IPS)** is part of the Lauder School of Government, Diplomacy and Strategy at the Interdisciplinary Center Herzliya. The mission of IPS is to contribute to the enhancement of Israel's national policy and to the upgrading of its strategic decision-making – through rigorous policy-driven research and by engaging decision-makers involved in the execution of policy.

In pursuit of these objectives, IPS conducts research on a broad analytical scope including diplomacy and foreign policy, defense and strategy, intelligence and policy-making, natural resources and geo-politics, economy and technology, society and national cohesion. IPS focuses on identifying emerging issues and future trends. It encourages the placing of issues in their larger contexts and the development of innovative methodologies for their analysis. These, in turn, are expected to yield integrative and multidisciplinary packages of concrete policy proposals.

The combined product of the IPS endeavor is aimed at being of value to the formation of a “grand strategy” for Israel, that is, a comprehensive and coherent course of action, predicated on the prioritization of objectives and the balancing of means to larger ends.

To carry out this work, IPS commissions task forces and advisory panels of highly-qualified individuals. To impact policy, it convenes executive roundtables, symposia, and conferences. The annual *Herzliya Conference Series on the Balance of Israel's National Security* is the flagship of IPS activities.

Serving on the Institute's Board of Directors are Ambassador **Zalman Shoval** (Chair), Prof. **Amir Barnea**, Prof. **Moshe Barniv**, Mr. **Avraham Bigger**, Maj. Gen. (res.) **Ilan Biran**, Prof. **Galia Golan**, Prof. **Rafi Melnick**, Prof. **Uriel Reichman**, Dr. **Mordechai Segal**, and Maj. Gen. (res.) **Shlomo Yanai**. The Head of IPS and its founder is Dr. **Uzi Arad**.

The author of this paper, Dr. **Shmuel Bar**, is a Senior Research Fellow at the Institute for Policy and Strategy. His areas of expertise include the cultural and religious sources of Islamic radicalism, Middle East politics, Jordan, the Palestinians, and Iran. Dr. Bar served for thirty years in various positions in the Israeli intelligence community. He holds a Ph.D. in the History of the Middle East from Tel Aviv University. This paper reflects the opinions of the author only.